

ההלכה והשוק החופשי: עיון בסוגיית "עני המהפך בחררה"

ישעהו סטוקר

ליל שבועות תשס"ו

מספר סידור	נושא	מקור מס'	נושאים לתשומת לב ולמחשבה נוספת
1	הקדמה - חומרת דיני ממנות במישור המוסרי	3,2,1	האם אנו מודעים לעניינים אלו בחיי היום-יום שלנו? למה אנחנו מדגישים לימוד (שולחן ערוך) אורח חיים ויורה דעה לעומת חושן משפט? ¹
2	הסוגיה העיקרית	5,4	האם גם על המוכר יש סנקציות?
3	הסנקציה – "נקרא רשע"		
3.1	משמעות הביטוי	23	האם יכול להיות משמעות אחרת?
3.2	מקור הביטוי	30 (מהרי"ט)	הבדל בין "עברייך" ל-"רשע"
4	באיזה מקרים ההלכה של "עני המהפך בחררה" תופסת?	-	
4.1	שיטת רש"י	6	מה חידש לנו כאן רש"י בפירושו (לעומת המקרה שבגמרא) ? על מה הוא הסתמך?
4.2	מקשים על רש"י וחולקים עליו	-	
4.2.1	שיטת ר"ת	22,8	מהו המחלוקת בין ר"ת לרש"י? לפי ר"ת, האם הפטור מדין "עני המהפך" הוא בגלל השם "הפקר" או בגלל סיבה אחרת? למה יש אפילו הוה אמינא ² לאסור על בעה"ב להחליף את המלמד של בנו? לפי ר"ת, האם יש הבדל בין טרחה גדולה וטרחה קטנה?
4.2.2	שיטת הרמב"ן	109	האם ר"ת רק מיקיל לעומת רש"י ? איך הרמב"ן מתרץ את קושיית הפני יהושע נגד ר"ת? ("דין" לעומת "מוסר") מה פירוש הביטוי "חיינו קודמין, רווחה דידיה עדיפה"? האם גם במחיר זול יש איסור "עני המהפך בחררה"? (תשווה לשיטת הרד"ך שמובא בשו"ע)
4.2.3	שיטת הר"ן	9	האם הר"ן מקבל את הגדרתו של ר"ת ? הבדל בין עני המהפך בחררה ועשיר המהפך בחררה. האם ההבדל הנ"ל הוא רק לפי שיטת רש"י? (עיין סמ"ע)
5	הרחבות והגבלות של המושג "עני המהפך בחררה"	-	
5.1	מאירי	21	דין של עשיר / מידת חסידות / דין של עני מה הדין כשהחוטף פעל בתום לב (שוגג)?

מהו המקור לחידושו שהדין תופס רק אחרי פיסוק דמים? נימוק חדש - הגנה על האינטרס של המוכר	24	מרדכי	5.2
	-	פסיקת ההלכה	6
איך מחליטים מהו ההלכה כשיש מחלוקת ?	28	ים של שלמה	6.1
רד"ך חולק על הרמב"ן	29	שולחן ערוך	6.2
מהרי"ט – מקור לכינוי "רשע" המהרש"ל תמה על שיטת ר"ת חמדת שלמה – מהו הדין כשהשני שוגג? – האם יש אפשרות לתשובה?	30	פתחי תשובה	6.3
		שיטת הרמב"ם	7
איזו הלכה חסרה ברמב"ם?	26,25	משנה תורה	7.1
למה הרמב"ם מכנה "רשע" מי שמכונה בגמרא רק רמאי"?	27	קושיית חת"ם סופר	7.2
	-	תשובות מהמאה ה-20	8
הסבר למחלוקת בין הרמב"ן והרד"ך	31	שו"ת אגרות משה (תחרות בין מחזרים)	8.1
האם דעתו של ריי"ו תואמת את שיטת רש"י?	32	שו"ת שרידי אש (תחרות בין שוחטים)	8.2
הרמב"ן [10] והאג"מ לומדים מהתנהגותו של ר' יצחק נפחא שיש להפעיל את הדין של עני המהפך בחררה במקרים נוספים. מהם? מהו ההגדרה של "תום לב" (שוגג)? מה ההגדרה של "הסכימו על מחיר" (דינו של הפרישה) למה האג"מ לא מזכיר את דברי המאירי?	33	שו"ת אגרות משה (תחרות בין מורים)	8.3
מבדיל בין שוגג למזיד (שלא כמו רמ"פ (מקור 33)) "ולכל היותר היה נקרא רשע" (אות ו) – האם זה דבר קל? צריך להחזיר רק מ"מידת חסידות". האמנם?	34	ר' יצחק צבי אושינסקי (קניית רכב משומש)	8.4

מקורות נוספות :

1. שיעורו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ, ישיבת ברכת משה (מעלה אדומים) www.birkatmoshe.org.il/images/bmhaac11.doc
2. שיעורו של הרב בנימין תבורי (ישיבת הר עציון) <http://www.etzion.org.il/vbm/archive/kiddushin/17.php>
3. שמואל חוגי, "יסודות מוסריים בהלכות והליכות המסחר", www.daat.ac.il/daat/kitveyet/mahanaim/yesodot.htm
4. שמואל שילה, "עידוד המסחר והכלכלה בפסיקת רבנו תם", www.daat.ac.il/daat/kitveyet/sinay/idud-4.htm
5. יצחק צבי אושינסקי, "זכות קדימה בין קונים", [תחומין](#) כב (תשס"ב) 334-341
6. הרב יצחק עראמה, "המהפך בהזמנת רכב ובא אחר וקדמו", [תחומין](#) כב (תשס"ב) 324-344

1. **מסכת שבת דף לא**: אמר רבא בשעה שמכניסין אדם לדין, אומרים לו: נשאת ונתת באמונה? קבעת עתים לתורה? עסקת בפו"ר? צפית לישועה?³.....
2. **חפץ חיים – ליקוטי אמרים ב** כמו לעניין אכילת בשר אין חשוד שום בר ישראל להכניס בשר לתוך פיו אם לא שידוע שהוא בשר כשר, כן לא יעשה הוא לחברו, ובכלל זה במה שאמרו: "ואהבת לרעך כמוך", מה דעלך סני, לחברך לא תעביד.
3. **מכתב מר' יחיאל יעקב ווינברג⁴ לר' שלמה זלמן שרגא⁵ (תשי"ג)** ברי לי כי בטוהר רוחני ובהרמת הגובה המוסרי תלוי שאלת קיום עמנו וקיום מדינתנו. אלו המדקדקים בדיני כשרות, שעטנו, מנהגי ביה"כ וכדומה ועוברים בגלוי ובשאת על עיקרי המוסר והנימוס האנושי גורמים לריחוק בני הדור מן הדת וקיום מצותי
4. **מסכת קדושין דף נח: משנה** האומר לחבירו צא וקדש לי אשה פלונית והלך וקדשה לעצמו מקודשת לשני⁶
5. **מסכת קדושין דף נח: גמרא** "האומר לחבירו צא וקדש", תנא: ⁷ מה שעשה עשוי, אלא שנהג בו מנהג רמאות. ⁸ ותנא דידן, הלך נמי דקתני הלך ברמאות⁹..... רבין חסידא אזיל לקדושי ליה איתתא לבריה¹⁰ קידשה לנפשיה. ¹¹ והתניא: ¹² "מה שעשה עשוי אלא שנהג בו מנהג רמאות"¹³ לא יהבוה ניהליה. ¹⁴ איבעי ליה לאודועי¹⁵ סבר, אדהכי והכי אתא איניש אחרינא מקדש לה. ¹⁶ רבה בר בר חנה יהיב ליה זוזי לרב, ¹⁷ אמר: זבנה ניהלי להאי ארעא, ¹⁸ אזל זבנה לנפשיה. ¹⁹ והתניא: ²⁰ "מה שעשה עשוי, אלא שנהג בו מנהג רמאות"²¹ באגא דאלימי הוה ליה. ²² לרב נהגי ביה כבוד, לרבה בר בר חנה לא נהגי ביה כבוד. ²³ איבעי ליה לאודועי²⁴ סבר, אדהכי והכי אתא איניש אחרינא זבין לה. ²⁵ רב גידל הוה מהפיך בההיא ארעא, ²⁶ אזל רבי אבא זבנה. ²⁷ אזל רב גידל קבליה לרבי זירא. ²⁸ אזל רבי זירא וקבליה לרב יצחק נפחא. ²⁹ אמר ליה: המתן עד שיעלה אצלנו לרגל. ³⁰ כי סליק, אשכחיה, אמר ליה: ³¹ עני מהפך בחררה ובא אחר ונטלה הימנו מאי? ³² אמר ליה: נקרא רשע. ³³ ואלא מר מאי טעמא עבד הכי? ³⁴ אייל: לא הוה ידענא. ³⁵ השתא נמי ניתבה ניהליה מר? ³⁶ אייל: זבוני לא מזבנינא לה, דארעא קמייתא היא ולא מסמנא מילתא. אי בעי, במתנה נישקליה. ³⁷ רב גידל לא נחית לה, דכתיב (משלי ט"ו, כ"ז): "ושונא מתנות יחיה". ³⁸ רבי אבא לא נחית לה משום דהפיך בה רב גידל. ³⁹ לא מר נחית לה ולא מר נחית לה, ומיתקריא ארעא דרבנן.⁴⁰
6. **מסכת קדושין דף נט: רש"י⁴¹ ד"ה עני המהפך בחררה**: מחזר אחריה לזכות בה מן ההפקר או שיתננה לו בעל הבית.⁴²
7. **מסכת קדושין דף נט: רש"י ד"ה נקרא רשע**: שיורד לחיי חברו.⁴³
8. **מסכת קדושין דף נט: תוס' ד"ה עני המהפך בחררה ובא אחר ונטלה כו'**. פי' בקונטרס דמיירי בחררה של הפקר. ⁴⁴ וקשה, מהא דתנן בשנים או חזין (ב"מ דף ט): ⁴⁵ [מקור 15] "ראה את המציאה ונפל לו עליה או שפירש טליתו עליה ובא אחר ונטלה, הרי היא שלו"⁴⁶ וכן הא דקאמר התם (שם): ⁴⁷ [מקורות 15&19] "מי שליקט מקצת הפאה ופירש טליתו עליה, מעבירים אותו הימנה"⁴⁸ ואמאי, עני המהפך בחררה הוא! ואומר ר"ת⁴⁹ דאיסור דמהפך דנקט הכא לא שייך אלא דווקא כשרוצה העני להרויח בשכירות או כשרוצה לקנות דבר אחד וחבירו מקדים וקונה, והוי דומיא דרב גידל. ⁵¹ ומש"ה קאמר דנקרא רשע, כי למה מחזר על זאת שטרח בה חבירו ילך וישתכר במקום אחר? ⁵² אבל אם היתה החררה דהפקר ליכא איסור, שאם לא זכה בזאת, לא ימצא אחרת!⁵³ ומיהו, קשה מההיא דפרק לא יחפור (ב"ב דף כא): [מקור 18] דקאמר התם: ⁵⁴ "מרחיקין מן הדג כמלא ריצת הדג, אע"פ שהוא של הפקר"⁵⁵ ונראה דהתם היינו טעמא מפני שהוא יורד לאומנתו, ⁵⁶ כי ההיא דקאמר התם (שם): ⁵⁷ [מקור 18] "האי בר מבואה דאוקי ריחיא, ואתא בר מבואה ואוקי בהדיה, מצי לעכובי עליה, דקאמר ליה: דקא פסקת לחיותאי"⁵⁸ ועוד אומר רבינו מאיר⁵⁹ אביו של ר"ת דמיירי בדג מת, שכן דרך הדייגים להשים במצודות דג מת והדגים מתאספים שם סביב אותו דג. וכיון שזה פירש מצודתו תחילה, ועיי' מעשה שעשה זה מתאספים שם סביב, ודאי אם היה חבירו פורש הוה כאילו גוזל לו, ויכול לומר לו, תוכל לעשות כן במקום אחר!⁶⁰ מכאן נראה למהר"ר יצחק⁶¹ שאסור למלמד להשכיר עצמו לבעל הבית שיש לו מלמד אחר בביתו, כל זמן שהמלמד בביתו, מאחר שהוא שכיר שם, ילך המלמד במקום אחר להשתכר שם, אם לא שיאמר בעה"ב דאין רצונו לעכב המלמד שלו. ⁶² אבל אם שכר בעה"ב מלמד אחד, יכול בע"ה אחר לשכור אותו מלמד עצמו, ואינו יכול לומר לו הבעה"ב: לך ושכור מלמד אחר, דנימא ליה: אין רצוני אלא לזה, שהרי כמדומה לי שזה ילמד בני יפה ממלמד אחר.⁶³
9. **פירוש הר"ן⁶⁴ קדושין נט: (דף כד בדפי הר"ן), ד"ה ארעא דרבנן**: ודאמרינן עני המהפך בחררה וכו' ⁶⁵ פי' רש"י [מקור 6] אחריה לזכות בה מן ההפקר או שיתננה לו בעל הבית. ⁶⁶ וחלקו עליו התוס' [מקור 8] ואומרים, דבחררה של הפקר ודאי אינו נקרא רשע, ⁶⁷ דאדרבה לכתחילה יכול לעשות כן, כיון דלא משכח אחרינא, כדתנן גבי פאה ומייתנין לה בפ"ק דבבא מציעא (דף י). [מקור 14] "נפל לו עליה, פירס טליתו עליה, מעבירין אותה הימנו". ולישנא דמעבירין מוכח דלכתחילה יכול לעשות כן. ⁶⁸ אלא כי אמרי' נקרא רשע, דווקא בחררה שהוא רוצה ליקח [ס"א לקנות], לפי שהוא ימצא לקנות במקום אחר, או במי שמהפך להשתכר בבעל הבית, שאם בא אחר ונשתכר בה, הוי רשע, שמפני שאף הוא ימצא להשתכר במקום אחר. אבל במי שמהפך לזכות מן ההפקר, אי נמי במתנה, ליכא משום עני המהפך בחררה, ⁶⁹ וכדאמרינן בפרק המקבל (דף קח): [מקור 17] דבמתנה לית בה משום דינא דבר מצרא, דאלמא בכי הא ליכא משום ועשית הישר והטוב. ⁷⁰ ואע"ג דבפרק לא יחפור (דף כא): [מקור 18] אמרי' דמרחיקין מצודת הדג מן הדג כמלא ריצת הדג ואע"ג שהוא דבר של הפקר הא יחפור (דף נט): [מקור 16] דעני המנקה בראש הזית מה שתחתיו אסור ואע"פ שלא נטל ונתן ביד, שאני התם שטרח בהם להפילם. ⁷² וזהו דעת רת"ם ז"ל. ⁷³ והרמב"ן ז"ל⁷⁴ סובר כדברי רש"י ז"ל, ⁷⁵ שאפילו במציאה נקרא רשע. וזו ששינונו לענין פאה: "מעבירין אותה הימנו" היינו טעמא שלא הוא בלבד מחזר אחריה שהרי כל העניים מהפכים כמותו אחר הפאה, ⁷⁶ וכן דעת רת"ם ז"ל. ⁷⁷ ומ"מ עשיר המהפך בחררה ובא אחר ונטלה ממנו אינו נקרא רשע, לפי שהעשיר מצוי לו לחם או ליקח משכניו. ואע"ג דבהאי עובדא דרב גידל מוכח דבעשיר הבא ליקח שייך נמי דין עני המהפך בחררה, ה"מ במקח קרקעות, לפי שאין הקרקעות מצויין ליקח.⁷⁸
10. **חידושי הרמב"ן⁷⁹ לבבא בתרא דף כא: ד"ה נכסי הכותי הרי הן כמדבר**. פירש הרב רבי שמואל זכורנו לברכה [מקור 13] אבל נקרא רשע⁸⁰ כי הא דגרסינן (בקדושין דף נ"ט א') "עני המהפך בחררה ובא אחר ונטלה הימנו מאי? אמר ליה נקרא רשע"⁸¹ ויש מקשים מדאמרינן: (בבא מציעא דף י' א') [מקור 14] "ראה את המציאה ונפל עליה ובא אחר והחזיק בה זה שהחזיק בה זכה בה"⁸² ואייתנין נמי

התם [מקור 15] הא דתנן במסכת פאה: "נטל מקצת פאה, וזרק לו על השאר, פירס טליתו עליה, מעבירין אותה הימנו" והני מהפכין בחררה הם!⁸³ ובבבא קמא (דף ס"ט צ"ל מ"ט) ב' [מקור 20] נמי: "משכנו של גר ביד ישראל וכו' ובא ישראל אחר והחזיק בה קנה כנגד מעותיו וזה קנה את השאר".⁸⁴ ופריק ר"ת ז"ל, כולו לא קשיא⁸⁵ דכי אמרין במס' קדושין נקרא רשע, במהפך בה ללוקחה ובא אחר ולקחה, שאם לא ילקח זו, ימצא אחרת ליקח, ואם לא מצא, אין הפסדו מרובה,⁸⁶ אבל דבר של הפקר דקא זכי לנפשיה לא מיקרי רשע, דלא משכח אחרינא, וחיינו קודמין כלו' רווחא דידיה עדיפא⁸⁷, מה שאין כן במכר.⁸⁸ ואפילו לקח בפחות מכדי דמיו, הואיל ומכר הוא, אין לחלוק.⁸⁹ והא דאמרין בפ' (לא יחפור דף כ"א ב') [מקור 18] "מרחיקים מצודת הדג כמלא צידת הדג" שאני דגים דיהבי סיארא וכדברי המפ' שבאחר שנצודו ברשותו של זה יוצאין מתוכה למזונות אחרים, אבל בנכסי הנכרי, אם לא עכשו אימתי ימצא, שהרי מן ההפקר הוא זוכה?⁹⁰ אבל רש"י ז"ל פי' שם [מקור 6] עני המהפך בחררה לזכות בה מן ההפקר או שיתננה לו בעל הבית,⁹¹ וכן ממה שאמרו עני,⁹² ועוד, שאין בדברי רבינו תם ז"ל טעם כעיקר,⁹³ והנך פירכי לא קשיא,⁹⁴ דבמצאיה לא היה יודע אותה שיהפוך בה, ולא על ידי טרחו באה, ואף על פי שהפיל עצמו עליה זה זכה בה,⁹⁵ ואם אין טעם ז"ל זה מספיק אומר לך שנקרא רשע והתם דינ' קאמרין.⁹⁶ ומה שאמרו לענין פאה "מעבירין אותה הימנו" מפני שכל העניים מהפכין כמותו אחר הפיאות ולא הוא בלבד מחזר אחריה.⁹⁷ ומשכנו של גר ביד ישראל, לא הפך אחריו לקנות גופו, לפיכך קנה האחד [צ"ל האחר]⁹⁸. ושמענו שדעתו של ר"ת ז"ל לומר שמכל מקום שנקר' רשע, בית דין מחייבין אותו להחזיר בדמים.⁹⁹ ולא מסתבר,¹⁰⁰ דאי הכי התם אמאי אמרי' לא מר נחית לה, ולא מר נחית לה משום דנכסים ראשונים נינהו, הרי מן הדין היה חייב להחזירה?¹⁰¹ והרב ר' שמואל ז"ל שכתב: [מקור 1318] "ומיהו רשע מיקרי" אמר שאינו חייב להחזיר דמים ללוקח ראשון.¹⁰² אבל מצאתי לרבינו האיי ז"ל שכתב בספר המקח בשע' י"ד דחייב לאהדורי דמי, ונראין הדברים, כיון דמשום זוזי דהאי מסתלק נכרי, ומשתרשי ליה הני זוזי ללוקח שני, מחייבין אותו להחזיר מעות ללוקח ראשון.¹⁰³ ומיהו אחריותו על הכותי שהוא המוכר ולא על ישראל זה.¹⁰⁴ אבל בהנך שארא, בכולה לא מחייב להחזיר דמים כלל, שכיון שעדיין לא זכה בה, אין מחייבין אותו, כדאמרין.¹⁰⁵

11. **מסכת בבא בתרא, נד:** אמר רב יהודה אמר שמואל, נכסי גוי הרי הן כמדבר, כל המחזיק בהן זכה בהן.¹⁰⁶ מ"ט? ¹⁰⁷ גוי מכי מטו זוזי לידיה אסתלק ליה,¹⁰⁸ ישראל לא קני עד דמטי שטרא לידיה.¹⁰⁹ הלכך הרי הן כמדבר, וכל המחזיק בהן זכה בהן.¹¹⁰

12. **בבא בתרא, נד: רשב"ם¹¹¹ ד"ה אמר רב יהודה:** שמכרם עובד כוכבים לישראל שקבל העובד כוכבים הדמים ממנו ועדיין לא החזיק בה ישראל זה הקונה אותם.¹¹²

13. **בבא בתרא, נד: רשב"ם ד"ה: הרי הן כמדבר:** הפקר, כדמפרש לקמן¹¹³ שאם קדם ישראל אחר והחזיק בס' קנה, כאילו הן נכסי הגר שמת.¹¹⁴ ויש מפרשין דמעו' מיהא יחזיר ללוקח הראשון.¹¹⁵ ולי לא נראה כלל¹¹⁶ דא"כ¹¹⁷ מאי הרי הן כמדבר? אלא זכה בהן לגמרי¹¹⁸ ואם יכול לוקח ראשון לדון עם העובד כוכבי' ולהוציא ממנו מעותיו יעשה, ואם לאו יפסיד.¹¹⁹ ומיהו נראה בעיני דהאי שני רשע מיקרי, דכיון דיהב לוקח ראשון זוזי לא גרע מעני המהפך בחררה ובא אחר ונטלה דמיקרי רשע ההוא אחר.¹²⁰

14. **משנה מסכת בבא מציעא פרק א, משנה ד** ראה את המציאה ונפל עליה ובא אחר והחזיק בה זה שהחזיק בה זכה בה.¹²¹

15. **מסכת בבא מציעא דף י, א גמרא** אמר ריש לקיש משום אבא כהן ברדלא: ארבע אמות של אדם קונות לו בכל מקום. [מאי טעמא] תקינו רבנן? דלא אתי לאנצויי. אמר אביי: מותיב ר' חייא בר יוסף פאה. אמר רבא, מותיב ר' יעקב בר אידי נזיקין. אמר אביי, מותיב ר' חייא בר יוסף פאה, נטל מקצת פאה וזרק על השאר אין לו בה כלום נפל לו עליה פרס טליתו עליה מעבירין אותו הימנה וכן בעומר שכחה. ואי אמרת ארבע אמות של אדם קונות לו בכל מקום, נקנו ליה ארבע אמות דידיה? הכא במאי עסקינן, דלא אמר אקני. ואי תקון רבנן, כי לא אמר מאי הוי? כיון דנפל, גלי דעתיה דבנפילה ניחא ליה דנקני, בארבע אמות לא ניחא ליה דנקני.¹²²

16. **מסכת גיטין נט:** מצודות חיה ועופות ודגים יש בהן משום גזל מפני דרכי שלום, ר' יוסי אומר גזל גמור.¹²³ מצאית חרש שוטה וקטן יש בהן משום גזל מפני דרכי שלום, ר' יוסי אומר גזל גמור.¹²⁴ עני המנקף בראש הזית, מה שתחתיו גזל מפני דרכי שלום, ר' יוסי אומר גזל גמור.¹²⁵ אין ממחין ביד עניי גוים בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום.¹²⁶

17. **מסכת בבא מציעא דף קח, ב גמרא** מתנה לית בה משום דינא דבר מצרא.¹²⁷

18. **מסכת בבא בתרא דף כא, ב גמרא** אמר רב הונא: האי בר מבואה דאוקי ריחא ואתא בר מבואה חבריה וקמוקי גביה, דינא הוא דמעכב עילויה דא"ל קא פסקת ליה לחיותי.¹²⁸ לימא מסייע ליה:¹²⁹ "מרחיקים מצודת הדג מן הדג כמלא ריצת הדג. וכמה? אמר רבה בר רב הונא: עד פרסה" שאני דגים דיהבי סיארא.¹³⁰ [רש"י: נותנין עין בהבטם להיות רגילין לרוץ למקום שראו שם מזונות הילכך כיון שהכיר זה תורו ונתן מצודה ומזונות בתוך מלא ריצתו בטוח הוא שילכדנו דה"ל כמאן דמטא לידיה ונמצא חבירו מזיקן אבל הכא מי שבא אצלי יבוא ומי שבא אצלך יבא].

19. **מסכת פאה פרק ד, משנה ג** נטל מקצת הפאה, וזרק על השאר, אין לו בה כלום. נפל לו עליה, פירס טליתו עליה, מעבירין אותה ממנו. וכן בלקט, וכן בעומר השכחה.¹³¹

20. **מסכת בבא קמא מט:** אמר רבה: משכנו של ישראל ביד גר ומת הגר, ובא ישראל אחר והחזיק בו, מוציאין אותו מידו. מ"ט? ¹³² כיון דמית ליה גר, פקע ליה שעבודיה.¹³³ משכנו של גר ביד ישראל ומת הגר, ובא ישראל אחר והחזיק בו, זה קנה כנגד מעותיו וזה קנה את השאר.¹³⁴

21. **חדושי המאירי¹³⁵ קדושין נט:** לא סוף דבר¹³⁶ כשנתן לו חברו מעות לקנות וקנה לעצמו, שהוא מנהג רמאות, אלא אף כל שראה חברו מחזר באיזה דבר לקנותו, והוא מקדמו בסתר ולקחה, הרי זה רמאות. וכן אם ראהו מהפך ומחזר בחררה לזכות בה מן ההפקר או להיות בעל הבית נותנה לו, והוא מעביר לו את הדרך ומקדמו, הרי זה רמאות. ומדת חסידים ותלמידי חכמים לכל שאירע להם כך שיחזירה שני לראשון. ואם היה זה שמחזר אחריה תחילה עני, הרי זה שאינו רוצה להחזירה לו נקרא רשע, ולא עוד, אלא שבזו אפילו לא היה זה יודע שחברו מחזר אחריה, ראוי לו שיחזירה לו.

22. **חדושי פני יהושע¹³⁷ קדושין דף נ"ט, א ד"ה עני המהפך בחררה כו'** וקשה מהא דתנן פ"ק דמציעא כו' הרי הוא שלו עכ"ל. לא ידענא מאי קשיא להו¹³⁸, דנהי דמקרי רשע אפילו בכה"ג מ"מ ודאי אין מוציאין ממנו בדין,¹³⁹ ושפיר קתני התם "זה שהחזיק בה זכה בה"י¹⁴⁰ ויש ליישב קצת, למאי דמסקינן התם דמדינא נמי היה ראוי לומר דקמא קנה, דארבע אמות של אדם קונין לו מדרבנן אלא שהם אמרו והם אמרו, דכיון דנפל עליה, גלי דעתיה דלא ניחא ליה דליקני אלא בנפילה, ואהא קשיא להו, כיון דאכתי נקרא רשע, הוי

להו לאוקמי אדינא דקמא קנה, דלא שייך לומר גליא דעתיה, דאדרבא, מסתמא לא יזכה בו שום אדם כיון דנקרא רשע? כן נ"ל.¹⁴¹ ויותר נראה, דעיקר קושייתם מהאי דפאה, דקתני "מעבירין אותו" משמע דלכתחילה עבדין הכי, ואגב גררא מיייתי האי דפ"ק דמצינא משום דהתם מרמי להו אהדדי.¹⁴²

23. הגהות מיימניות¹⁴³ להלכות חובל ומזיק פרק ה הלכה ב (אות א) (לגבי הדין שמי שמגביה ידו על חבירו, אפילו שלא הכהו, הרי זה רשע) פסק הראב"ן¹⁴⁴ (לסנהד' נא: ועי' שם לדף כ"ז). שפוסקים דינו כן, לקרותו רשע ופסול לעדות,¹⁴⁵ ושכנגדו נשבע ונוטל,¹⁴⁶ עד שישוב מרשעו ויקבל דין, ואפילו לא תבאו זה אלא אחר. וכן פסק רא"ם¹⁴⁷ אהא¹⁴⁸ דפרק האומר (נט). דעני המהפך החררה ובא אחר ונטלה ממנו נקרא רשע, שיש לחזן הכנסת להכריז עליו בבית הכנסת ברבים. וכן היה מורה ובא מורי רבינו מאיר¹⁴⁹ משמו ע"כ.

24. מרדכי¹⁵⁰ בנא בתרא רמז תקנ"א וכתב רבינו מאיר¹⁵¹ דאם ישראל מחזר לקנות, וקדם ישראל אחר וקנה, אינו נקרא רשע. ולא שייך עני המהפך בחררה א"כ¹⁵² [הישראל הראשון] גמר פיסוק דמים עם העובד כוכבים, ולא היו חסרים רק כתיבת השטר ולהעלות בערכאות שלהם ולברר המקח. וכהאי גוונא¹⁵³ אם קדם שמעון המקח והלך לקנותו נקרא רשע. אבל אם לא גמר ראובן את המקח עם העובד כוכבים, ודוחק אותו שיוזיל לו העובד כוכבים, וקדם שמעון וקנאו, לא מקרי¹⁵⁴ "עני המהפך בחררה". ובלוקח מישראל נמי לא מקרי מהפך בחררה, אלא היכא דגמרו הפיסוק כבר הלוקח והמוכר, ונתרצו זה לזה, ולא היו חסרים רק הקנין, והלך זה וקנאה - או באותן הדמים או הוסיף דמים - אז נקרא רשע. אבל אם המוכר אינו רוצה בכך, והלך אחר וקנאה, לאו רשע הוא. דאי אפילו בכהאי גוונא¹⁵⁵ נקרא רשע, א"כ מפסידין למוכר.¹⁵⁶

25. רמב"ם¹⁵⁷ הלכות אישות פרק ט הלכה י"ז העושה לו שליח לקדש לו אישה, והלך וקידשה לעצמו--הרי זו מקודשת לשליח; ואסור לעשות כן. וכל העושה דבר זה וכיוצא בו בשאר דברי מקח וממכר, נקרא רשע.

26. רמב"ם הלכות מכירה פרק ז הלכות י-י"א הנותן מעות לחברו לקנות לו קרקע או מיטלטלין, והניח מעות חברו אצלו, והלך וקנה לעצמו במעותיו--מה שעשה עשוי, והרי הוא מכלל הרמאין. היה יודע שזה המוכר אוהב אותו ומכבדו, ומוכר לו, ואינו מוכר למשלחו--הרי זה מותר לקנות לעצמו, והוא שיחזור ויודיעו. ואם פחד שמא יבוא אחר ויקדמנו לקנות--הרי זה קונה לעצמו, ואחר כך מודיעו.

27. חדושי חת"ם סופר¹⁵⁸ בנא בתרא נא: ובקידושין ר"פ האומר הנ"ל אמרינני מאן דשלח שליח לקנו' וקנה לעצמו נהג בו מנהג רמאות. ועני מהפך בחררה הוה רשע. ופשוט דשליח לא הוה כנוטל מעני מהפך בחררה רק ששלח זה שליח שיהפוך עבורו וקדם השליח וקנה לעצמו אבל הבעלי לא הפכו ומשו"ה איננו אלא מנהג רמאות ולא יעשה. אמנם כשהפוך כבר ובא זה ונוטלו אפי' איננו שליח מ"מ הוה רשע. ומהתימה על הרמב"ם פ"ט מאישות שכי' בשלח שליח לקדש לו אשה וקידשה לעצמו ובמקח ובממכר כיוצא בזה נקרא רשע ודינא דמהפך בחררה לא מיייתי כלל וס"ל דהכל חד ולא משמע כן מהפוסקי' וצ"ע¹⁵⁹

28. ים של שלמה¹⁶⁰, קדושין פרק ג, ד"ה מסקינן... והנה רוב הגאונים הסכימו לפי ר"ת אף שכתב הר"ן בשם הרמב"ן שהסכימו לדעת רש"י הלא הם בטלים במיעוטם נגד בעלי התוס' ר"ת ור"י ומהר"ם¹⁶¹ והרא"ש בתרא¹⁶² נמי פסק כן הלכה למעשה

29. שולחן ערוך¹⁶³ חושן משפט סימן רל"ז - המחזיר אחר דבר לקנותו וקדם אחר לקנותו א. המחזיר אחר דבר לקנותו או לשכרו בין קרקע בין מיטלטלים ובא אחר וקנאו נקרא רשע והוא הדין לרוצה להשכיר עצמו אצל אחר וי"א שאם בא לזכות בהפקר או מקבל מתנה מאחר ובא אחר וקדמו אינו נקרא רשע כיון שאינו דבר המצוי לו במקום אחר. הגה: (והקונה קרקע על מצר חבירו אע"פ שאין בה משום דינא דבר מצרא יכול בעל מצר (לקדמו) לקנותה ולא מקרי רשע דהוי כמציאא (ב"י בשם מרדכי פ"ק דמציעא) וכן אם קונה דבר אחד ובא חברו ויוכל לקנותו בזול, שאינו מוצא לקנותו כך במקום אחר, הוי כמו מציאא ויכל לקנותו כל זמן שלא זכה בו הקונה) (תשובה מהר"ד¹⁶⁴ בית נ"א) וי"א דלא שנא¹⁶⁵ הגה: וסברא הראשונה נראה עיקר, ואפי' לסברא זו, דווקא בעני אבל בעשיר לא, אם לא (בדבר) שאנו מצוי, דאז אפי' בעשיר מקרי רשע (ר"ן שם בשם הרמב"ן פ' האומר בקידושין) וע"ל¹⁶⁶ סימן קנ"ו סעיף ה, וכל זה לא מייירי¹⁶⁸ אלא בשכבר פסקו הדמים שביניהם ואין מחוסרין אלא הקנין, אבל אם מחוסרין עדיין הפסיקה, שהמוכר רוצה בכך והקונה רוצה יותר בזול, מותר לאחר לקנותו, בין אם מוכר עכו"ם או ישראל (ב"י בשם מרדכי פרק חזקת) ויש מי שכתב שהוא חרם ר"ג¹⁶⁹ שלא להסיג גבול בשכירות בתים מן העכו"ם, וה"ה במקום שנהגו לשכור ההלואה מן העכו"ם (מהר"ם פדואה¹⁷⁰ סי' מ"א) ב.

אסור למלמד להשכיר עצמו לבע"ה שיש לו מלמד אחר בביתו אם לא שיאמר הבע"ה אין רצוני לעקב המלמד שלי אבל אם שכר בעל הבית מלמד אחד יכול בעל הבית אחר לשכור אותו מלמד עצמו

30. פתחי תשובה,¹⁷¹ שולחן ערוך חושן משפט סימן רל"ז, ד"ה נקרא רשע כ' בספר ארעא דרבנן אות תצ"ט וז"ל¹⁷² "נסתפקנו אי הוי דבר תורה או מד"ס נמי רשע מקרי" ... ועי' בתשובת מהר"ם¹⁷³ ח"א בחי' על הר"ף פ"ג דקדושין מבואר דנקרא רשע מדברי קבלה, שכי' שם וז"ל והא דאמרינן עני המהפך כו' דנקרא רשע, לא איתפרש היכא אשכחן דנקרא רשע, נהי דעבריינא מקרי, דכל דעבר אדרבנן שרי למקרי עבריינא, אבל רשע מנ"ל? כו'¹⁷⁴ ונראה משום הא דאמרינן ס"פ הנשרפין¹⁷⁵ "ואת אשת רעהו לא טמא"¹⁷⁶ שלא ירד לאומנות חבירו וכתוב בתריה "צדקת הצדיק עליו תהיה ורשעת הרשע עליו תהיה" אלמא רשע מקרי החדא מהנך¹⁷⁷ ואע"ג דיורד לאומנות חמיר טפי משום דפסק לחיותיה, מ"מ התם בשל הפקר מייירי, ומהפך בחררה של שכירות שוה הוא לנכנס לאומנות של הפקר, כדמוכח מדברי התוספות, ותרומתו רשע מקרי¹⁷⁸ עכ"ל¹⁷⁹ ועי' בתשובת חת"ם¹⁸⁰ סי' ע"ט שהביאו וכתב עליו ודפח"ח¹⁸¹ והריטב"א הביא בשם ר"ת וכי"מ שאמרו חכמים דנקרא רשע, מחייבין אותו להחזיר המקח, והוא ז"ל חולק עליו כו' ... גם בתשובת מהר"ם¹⁸² סוף שורש קצ"ב כ' כן בפשיטות ע"ש, וכן פסק בתשו' מהר"ם¹⁸³ סי' ל"ו וכי' שם בזה"ל ותמה אני אם יצא דבר זה מפי ר"ת ז"ל, שאלמלא נשתכחה תורה מישראל החזירה בפלפולו, וישגה בזה! ¹⁸⁴ וגם אני לא מצאתי רמז בכל הפוסקים שום צד הי"א¹⁸⁵ לחזו' המקח אלא לקרותו רשע כו', והאריך בזה ע"ש וכן הסכים בתשו' משאת בנימין¹⁸⁶ סי' כ"ז ע"ש ועיין בתשו' חמדת שלמה¹⁸⁷ סי' ד' שהזכיר דברי מהר"ם¹⁸⁸ וז"ל והסכים עמהם, דאין בו דין חזרה כלל, רק שמכריזין שעשה מעשה רשע, כדי להכלימו שלא יעשה כזאת וכי' עוד דבשו"ג, דלא ידע, פשוט דאין עליו שום דין כלל, ומה שאמר ר' יצחק לר' אבא (בקידושין שם) "השתא נמי ניתבה ניהליה מר" הוא רק למידת חסידות וע"ש עוד שכתב וז"ל ולענין¹⁸⁹ יש מקום ספק, היכא דהיה מזיד, אף אם מחזיר המקח אם מתוקן בזה המעשה רשע שעשה, ודאיתא בב"מ דף כ"ו "נטלה לפני ייאוש ע"מ לגוזלה עובר בכולן, ואף על גב דהחזירה לאחר ייאוש, מתנה בעלמא הוא דיהיב ליה" ועיין בח"מ סי' רנ"ט, דכל היכא דאין בו חזרה, אין האיטור מתוקן בהחזרה, אם לא

שעשה כן דרך תשוי וחרטה, אבל אם אינו עושה כן רק להנצל מן ההכלמה שיכריזו עליו ברבים, אין בזה די להשיב, כיון שלא ניתן להשבה, ומשנה (צ"ל ומתנה) בעלמא הוא דיהיב עכ"ל ע"ש¹⁹⁰

31. **שו"ת אגרות משה חלק אבן העזר חלק א סימן צ"א (תש"ט=1957)** בדבר שאלתו באחד שמשתדך לאיזו נערה, אם מותר לאחר לנסות להשתדך לאותה נערה, שגם הוא רוצה בה, אם יש בזה דין עני המהפך בחררה או לא?¹⁹¹ והנה כל זמן שלא החליטו ביניהם שנגמר השידוך ברור שליכא דין מהפך בחררה אבל אם כבר החליטו לגמור השידוך, אך שעדיין לא נעשה הקנין שנוהגין לעשות בגמר שידוכין וכדומה, תלוי זה בדין הפקר ומתנה, שלי"א הראשון ... ליכא בשידוכין איסור מהפך בחררה והרמ"א מסיק שסברא זו עיקר. ולי"א השני ... יש בזה האיסור דמהפך בחררה ונמצא שבמדינותנו כאן כשלא התנו בעת שהחליטו לגמור הענין לעשות כלום, שברוב הפעמים הם כבר בשם חתן וכלה תיכף אחרי החלטתם, אף שליכא האיסור מצד מהפך בחררה לסברא הראשונה, יש האיסור מצד החרם [חרם נגד מי שמבטל שידוך]¹⁹² ומסתבר לע"ד דאחרי שיש החרם, יש ממילא גם איסור מהפך בחררה. דהא בעצם אף בהפקר הוא מהפך בחררה, שהרי כבר מהפך בה חברו ויש בעצם ענין האיסור רק שסברי התוס' דבהפוך אינו יכול לסלק זכות האחרים ולכן אף שע"י שיזכו האחרים יפסיד טרחתו והפוכו, לא נאסרו בשביל זה להפסיד זכותם. ולכן תליא איזה הפסד הוא יותר, שבדבר המצוי, הפסד המהפך גדול מהפסד זכות האחרים, שיכולין לקנות במקום אחר, ובהפקר ומתנה שלא מצוי, הפסד האחרים גדול. ויש לומר עוד טעם, דבמכר שהמוכר מוכן למכור לכל הרוצה ליקח, נמצא שהיה חסר רק ההפוך והטרחא של הלוקח, וזה הא עשה המהפך, לכן אין רשאיין ליקח ממנו, שלענין איסור להקרא רשע, סגי בההפוך לבד להחשב כקנה, כיון דלמוכר אין חלוק, והוא כהקנה מצדו כבר. אבל בהפקר ומתנה, שאין תלוי בההפוך לבד, שבמתנה אין מוכן לכל אלא למי שירצה הנותן ליתן וגם עד שיקנה בהקנין ממש, לא ברור שיתן אף שהבטיח, דלא יהיה אף מחוסר אמנה כשיחזור, כדאיתא בב"מ דף מ"ט. ובהפקר נמי, הא תלוי רק בקנינו לבד, שאין מי שיקנה לו, לכן אין שייך לומר דיהיה בההיפוך כקנה אף לענין איסור עד שיקנה ממש. ובשני טעמים אלו נראה שפליגי הרד"ך שפסק הרמ"א כמותו שגם במכר אם בכאן הוא בזול, שלא מצוי במקום אחר, ליכא איסור מהפך בחררה; והרמב"ן, שהביא הש"ך סק"ג, סובר דבמכר אף בזול שלא יכול להקנותו במקום אחר נמי אסור. שהרד"ך סובר כטעם א', שלכן, כיון שלא מצוי במקום זה במקום אחר, הפסד האחרים עדיף. והרמב"ן סובר כטעם ב' שלכן במכר, כיון שלכל לוקח היה מוכר במקום זה, ולא היה חסר רק ההיפוך והטרחא של הלוקח, נחשב כקנה לענין האיסור, ורק במתנה ובהפקר ליכא דין דמהפך בחררה להרמב"ן¹⁹³

32. **שו"ת שרידי אש¹⁹⁴, חלק ג, סימן ע' (תרצ"ב (1932))** בעיר קניגסברג במדינת פרוסיה היה מר ד. משמש בתור שו"ב¹⁹⁶ של העדה הגדולה, ובעת ובעונה אחת היה גם משמש בתור ש"ץ¹⁹⁷ של הקהילה החרדית של אחב"י¹⁹⁸ אנשי אשכנז ועדת ישראל בתור ש"ץ קבוע. החוזה של מר ד. עם העדה הגדולה היה למשך ג' שנים. בחוזה הותנה שיש רשות לעדה שלא לחדש את החוזה בכלות הזמן של ג' שנים, ורק אם לא יודיעו את רצונם שלא לחדש את החוזה ימשך החוזה לג' שנים נוספות. בעיר זו קיימת קהילה רשמית של אחב"י יוצאי רוי"פ¹⁹⁹ ולה בית כנסת גדול ובתי תפילה אחרים, לקהילה זו היה ש"ץ קבוע ושמו מר וו. והוא היה חביב מאוד על אחינו יוצאי רוי"פ. מחמת מצוקה כספית הסכימו אנשי עדת-ישראל ואחינו אנשי רוי"פ להתאחד יחד בענייני בתי-הכנסת ובשאר צרכי הציבור ובמינוי משרתים בקודש, והואיל וכולם היו זקוקים לתמיכת העדה הרשמית הגדולה וקופת העדה הגדולה נתדלדלה בצוק העתים, דרשה פקידות העדה הגדולה שרק אחד מן הני"ל ישמש בתור שו"ב ובתור ש"ץ, והשני יתפטר ממשרתו, כדי לקמץ בהוצאות העדה. ועכשיו התלקחה מחלוקת בין אנשי עדת ישראל הני"ל ובין אנשי רוי"פ במי לבחור. אנשי עדת ישראל רצו דווקא שמר ד. יישאר על מקומו בתור שו"ב וישמש בעל תפילה לכולם, ואנשי רוי"פ רצו שמר וו., שהיה חביב עליהם והצטיין בתור ש"ץ, יתמנה גם בתור שו"ב. מר וו. שעד אותו הזמן שימש רק בתור ש"ץ, למד בינתיים אומנות השו"ב אצל השו"ב דק"ק ווילקובישקי²⁰⁰ וקיבל כתב קבלה מהרב הגאב"ד דשם²⁰¹. והנה, נודע שמר וו. בגמרו לימודו בתור שו"ב בעיר הני"ל חתם א"ע²⁰² על כתב איסור שלא להשיג את גבול השו"ב האחרים הנמצאים מכבר בעיר ק"ב. הכתב איסור נכתב ע"י הגאב"ד דוילקובישקי ומר וו. חתם עליו. ועכשיו טוענים רבים מאחב"י היראים שע"י כתב איסור זה נפסל מר וו. להיות שו"ב בק"ב. **(תשובה)** והנה, דיני השגת גבול ועני המהפך בחררה ויורד לאומנתו של חבירו מבוארים וכולם הסכימו כל האחרונים דבשו"ב אסור להשיג גבולו והמשיג גבולו פסול לשחיטה מטעם דנקרא חשוד לאותו דבר וגם מטעם דבטלה נאמנותו ואיתרע חזקת כשרות שלו ואין צורך להכפיל הדברים המפורסמים וידועים. והנה, בערי אשכנז המנהג לעשות חוזה לג' שנים ולסלקו אח"כ אם יכשר הדבר בעיניהם, ואף שכתב החת"ס ז"ל דברב ושו"ב שנתמנו לג' שנים, אסור להעבירם כל ימי חייהם, מ"מ באשכנז אין המנהג כן, ועיין ברמ"א ב"ור"ד סי' רמ"ח סכ"ב²⁰³ ו"במקום שיש מנהג לקבל רב על זמן קצוב ... הרשות בידם". ולפיכך בנידון דידן, שגמרו מנהגי הקהילה לפטור מר דוין ממשמתו לאחר שיכלה זמן החוזה שלו, ממילא מותר לכל אחד לקבל משרה זו, כמו במלמד, שמותר להשכיר ע"ע אם אמר הבע"ב: אין אני רוצה במלמד שלי, כמבואר בחו"מ רל"ז ס"ב הני"ל. ואע"פ שכמעט ברי הדבר שבאם לא הי' מר ווינשטיין לומד מלאכת השו"ב היו ראשי הקהל משאירים את מר ד. על משמתו ואפשר דבדיעבד היה גם הצד שכנגד מתרצה לקבלו ש"ץ, - מ"מ אין בזה אצל ווינשטיין איסור של עני המהפך בחררה, שהרי במה שלמד מלאכת השחיטה לא הייתה כוונתו להדיח אח"כ את מר ד., שהיה כבר שו"ב בק"ב, ממשמתו כי אם לחזק את מעמדו בתור ש"ץ שלא יצטרכו ראשי הקהילה להדיחו ולא גרע זה מהפקר ומתנה דאינו נקרא רשע כמובא בחו"מ שם. והכא עדיף טפי, שהרי מר וו. כבר הי' קבוע במקומו וכל כוונתו רק להחזיק מעמד ולימוד השו"ב והיותו מוכן לקבל משרת השו"ב אינו בעיניו אלא הגנה להחזקת מעמדו.

33. **שו"ת אגרות משה²⁰⁴ חושן משפט סימן ס' (תשובה משנת תש"כ=1960)** הנה בדבר מה שאחד היה אצלך בדבר לשכור אותך ללמוד איזה שעות עם תלמידים אחדים בימי הקיץ ואתה חשבת שהוא צריך ליתן לך תשובה בדבר גמר השכירות והוא חשב שאתה צריך ליתן לו תשובה ולכן הלך ושכר את חברך ואתה טוען שחברך אסור להשכיר עצמו מדין מהפך בחררה וחברך טוען שלא ידע שאתה רצית להשתכר אף שידע שדבר עמך בזה אבל חשב מכיון שבא אח"כ אצלו לשוכרו ודאי השבת לו שאינך רוצה. ושניכם רוצים לידע דעתך.²⁰⁶ הנה בשי"ע חו"מ סי' רל"ז לא הוזכר חלוק בין ידע השני שהראשון החזיר אחר הדבר לקנותה או להשכיר עצמו או לא דסתמא נאמר הדין, משמע שאף בלא ידע יש אליו חיוב אם אינו רוצה להקרא רשע להחזיר ולמוכרו להראשון ולמסור השכירות להראשון. וכן מפורש בקדושין דף נ"ט שר' אבא לא הוה ידע דר' גידל הוה מהפך בההיא ארעא ומ"מ א"ל ר' יצחק השתא נמי ניתבה ניהליה מר אלמא דאפילו בלא ידע אם לא יהבה לרב גידל היה נקרא רשע.²⁰⁷ ואף שיש קצת להקשות אם היה אסור מדינה לר' אבא להחזיק הקרקע איך לא קיבל המעות ונגרם ע"י זה שר' גידל לא נחית לה ולא נתקן כלום, דהא האיסור הוא כדי שיהיה השדה לר'

גידל והרי כיון שר' גידל אינו רוצה במתנה ולא נחית לה היה לו לר' אבא בשביל זה ליקח המעות אף שלא מסמנא מילתא, אלא משמע קצת דמדינא כיון שלא ידע לא היה מחוייב להחזירה לרב גידל אלא מצד מדת חסידות ולכן לא היה מחוייב בשביל מדת חסידות לותר על מה שלא מסמנא מילתא דהא נחשב כהפסד, ומה שלא נחית לה כיון שאינו מחוייב להפסיד בשביל זה אולי חשש שאם נחית לה לא יאמינו לו שלא ידע ויחשדוהו שעשה איסור. נראה דאינו כלום דמדת חסידות לא היה תובע ר' יצחק נפחא מר' אבא ולומר לו השתא נמי ניתבה ניהליה מר אלא משמע דמדינא הוא שאף בלא ידע הוי האיסור אם ישאר בהקרקע שהפך בה ר' גידל.²⁰⁸ עכ"פ ממה שא"ר יצחק נפחא דניתבה ניהליה הוא מדינא שלש יהיה רשע, וחזינן שהוא נקרא רשע אף בלא ידע אם לא יהבה ניהליה ואף שלמעשה לא לקחה ר' גידל מ"מ נסתלק האיסור מר' אבא כיון שהיה ר' גידל יכול לקבלה ורק בשביל מדת חסידות דשונא מתנות יחיה לא רצה לקבל לא היה יכול בשביל זה למנוע סלוק האיסור מר' אבא. ולכן סתמו הפוסקים שאסור מדין מהפך בחררה ולא חלקו בין ידע ללא ידע משום דאף בלא ידע הוא מדינא. לכן טענה זו דלא ידע אינה טענה. ועיין בפ"ת סק"ב הביא מתשובת חמדת שלמה דבשוגג דלא ידע אין עליו שום דין כלל ומה שאמר ר' יצחק נפחא לר' אבא ניתבה ניהליה מר הוא רק למדת חסידות והוא דבר תמוה אצלי ולא נכון כלל, וכ"ש שא"א לומר כן למשי"כ שם דאינו מתקן כלל המעשה רשע שעשה אם לא שעושה כן דרך תשובה וחרטה, שלא היה שייך מדת חסידות להחזיר דתשובה לא שייך כיון שלא ידע וצ"ע בכונתו. וגם מסתבר שיש להחשיב זה כידע, דכיון דידע שחבירו היה מהפך היה לו לשאול ממנו אם האמת שאינו רוצה להשתכר ולא לסמוך אהשערות בעלמא ועל אמירת אחרים אלא היה לו בעצמו לשאול ומדלא שאל הוא כידע, ולכן ודאי יש בזה משום מהפך בחררה אף לבעל חתדת שלמה.²⁰⁹ אך יש לדון בזה אם לא אפשר להשתכר אצל אחרים שאולי יש לדון כהפקר ומתנה שפליגי הראשונים והרמ"א כתב שם וסברא הראשונה נראה עיקר שאין בכזה דין מהפך בחררה כיון שאינו יכול למצא במקום אחר. אבל הוא רק כשמלאכה אחרת לא יעשה בשום אופן שייך לומר שאם בעיר זו ליכא מקום למצא להשתכר לתלמידים אחרים הוא כהפקר ומתנה, אבל אם גם מלאכה אחרת היה עושה הוא כסתם פעולה שיש בזה משום מהפך בחררה. ודבר זה לא ידוע לי ואתה וחברך ששניכם הם יראי ה' תבררו בין עצמכם איך לדון בזה.²¹⁰ גם יש לדון בהא שכתב הרמ"א דאם היו מחוסרין עדיין הפסיקה שהמוכר רוצה בכך והקונה רוצה יותר בזול מותר לאחר לקנותו, אבל כבר כתב הפרישה והובא בפ"ת סק"ג שהוא באופן שהלוקח הלך מהמוכר ואמר לא אתן יותר מזה שנתבטל המקח אבל כשמתעסקים בפיסוקו זה להוסיף וזה לגרוע ולולא שבא השלישי היו משווים נפשם יש בזה דין השגת גבול ומהפך בחררה. עיי"ש וכמובן ענין זה הוא בכאן דודאי היו משווים נפשם ויש בזה משום מהפך בחררה.²¹¹

34. ר' יצחק צבי אושינסקי, "זכות קדימה בין קונים", תחומין כב (תשס"ב) 341-334. אדם פנה לסוחר ברכב משומש, החליט על קניית רכב מסויים ואף הסכים להצעת המחיר שניתנה לו. הקונה סיכם עם המוכר לסדר את ענייני ההעברה והתשלום למחרת. אולם באותו יום התעניין קונה אחר באותה מכונית. הסוחר הציע לו אותה באותו מחיר, והלה שילם מיד, סידר את ענייני ההעברה, ולקח את הרכב. כשבא הראשון למחרת, כבר מצא שהרכב נמכר, ועכשיו תובע הוא את הרכב לעצמו.

א. על פניו נראה שלא מדובר בהצעת מכירה זולה במיוחד, וממילא אין המדובר ב"מציאה" שלגביה יש מי שאומר (ר"ת) שלא חל דין עני המהפך בחררה.

ב. בדרך כלל היצע הרכב המשומש הוא כזה שמציאת רכב אינה כרוכה בטרחה מרובה, כטרחתו של העני המנקף בראש הזית. אכן, יש בכך טרחה מסויימת, ולכן חל על מקרה כשלנו דין עני המהפך בחררה. באותה מידה לא תהיה זו טרחה מרובה מדי עבור השני אם היה נמנע מלקנות את הרכב המסויים נשוא דיונו, והיה עליו לחפש רכב אחר.

ג. אין זה משנה אם הראשון הוא בעל יכולת למצוא לעצמו מכונית אחרת. לרוב הדעות וברוב המקרים דין המהפך בחררה חל בין כשהראשון הוא עני או עשיר. ד. ברור שהראשון במקרה דנן גמר בדעתו לקנות את הרכב, ואף הגיע עם המוכר לשלב של פסוק דמים, ולא נותרו עוד כל תנאים להסכים עליהם. משום כך באופן עקרוני יחול במקרה זה דין עני המהפך בחררה.

ד. במקרה שלנו הוצעה המכונית לשני באותו מחיר כמו לראשון. למוכר אין שום סיבה להעדיף את השני על הראשון, ולכן במקרה זה אמור לחול דין עני המהפך בחררה. משום כך תרעומת דומה שיכולה להיות ללוקח הראשון כלפי השני, אמורה להיות גם כלפי המוכר, שבהסכימו למכור לשני סייע בידי עוברי עבירה. אדרבה, אפשר שכל תרעומתו מכוונת רק כלפי המוכר, כיון שיתכן שהלוקח השני כלל לא ידע שמישהו נכנס כבר למו"מ לקניית רכב מסויים זה.

ה. כיון שיתכן שהקונה השני לא ידע כלל על אודות הראשון, הרי שכניסתו למו"מ היתה בשוגג, ואזי לכל הדעות לא מוטל עליו להחזיר את המקח. גם אילו עשה זאת במזיד, לא היה בכוח בית דין להוציא את המכונית מידו, ולכל היותר היה נקרא "רשע" – והכוונה היא שניתן היה להכריז עליו בתור שכזה.

ו. מידת חסידים ותלמידי חכמים היא שהשני יחזיר את המקח לראשון. אולם מסתבר שדבר זה תלוי במידת ידיעתו מהמו"מ שהתנהל כבר בין המוכר לראשון, וכן בפרטי הדינים האחרים שבהם נגענו במאמרנו. למשל, מאד יתכן שבשלב זה כבר יש למוכר העדפה ברורה למכור לשני ולא לראשון, והרי כשהמוכר מעדיף את השני, פסק דין עני המהפך בחררה.

הסברים

- 1 ארבעת חלקי השולחן ערוך הם: אורח חיים, יורה דעה, חושן משפט ואבן העזר. "אורח חיים" כולל דיני ציצית, תפילין, קריאת שמע ותפילה, ברכות, שבת, יום טוב, ראש חודש, חול המועד, וכו'. "יורה דעה" כולל דיני שחיטה, בשר וחלב, תערובות, עבודה זרה, ריבית, נידה, נדרים, צדקה, אבילות, וכו' (לומדים רק חלק קטן ממנו כדי לקבל הסמכה לרבנות בישראל). "חושן משפט" כולל דיני ממונות - דינים, עדות, מכירה, נזיקין, נחלה, שכירות, שומרים, אונאה וכו'. "אבן העזר" כולל דיני אישות, כולל קידושין, נישואין, כתובה, גיטין וייבום.
- 2 מחשבה ראשונית
- 3 אמר רבא, בשעה שמכניסים אדם לדין (אחרי מותו) שואלים לו האם היית אמן בעסקים שניהלת? האם קבעת עתים קבועות ללימוד לתורה? האם התעסקת (ניסית לקיים) מצוות "פרו ורבו"? האם ציפית לגאולה?
- 4 (1884-1966), בעל שו"ת שרידי אש. בעל תואר דוקטור ללימודי תנ"ך מאוניברסיטת גיטין וראש בית המדרש לרבנים בברלין (מיסודו של ר' עזריאל הילדסהיימר ור' דוד צבי הופמן). אחרי השואה היגר לשווייץ.
- 5 (1899-1995), מאבות הציונות הדתית, ממייסדי תנועת "תורה ועבודה" ומראשי ההסתדרות "הפועל המזרחי"
- 6 כידוע, ניתן לקדש (זאת אומרת, לארס) אישה על ידי שליח. זאת אומרת, השליח נותן את כסף הקידושין (או חפץ ששווה כסף, כגון טבעת) לאישה בשם הבעל והיא מקודשת לו. משנתנו דנה במקרה של שליח שמונה לקדש אישה בשליחות, אבל השליח התחרט והחליט לקדש אותה עובר עצמו (כמובן, בהסכמתה של האישה!). וכך כתוב במשנה: מי שמינה שליח לקדש אישה עבורו, והשליח התחרט ובמקום זה קידש אותה לעצמו, האישה מאורסת לשליח (ולא למשלה).
- 7 למדנו בברייתא (תוספתא)
- 8 מה שהוא עשה (הקידושין שהוא ביצע) תקיפים אבל אנהנו מגדירים את מעשיו כמעשה רמאות
- 9 התנא שניסח את משנתנו (שלא גינה את המעשה בצורה מפורשת) התכוון במילה "הלך" לרמוז שהוא (השליח) הלך ברמאות
- 10 רבין החסיד הלך לארס אישה עבור בנו
- 11 הוא אירס אותה לעצמו (במקום לקדש אותה כשליח עבור בנו הוא אירס אותה לעצמו)
- 12 והלא למדנו בברייתא (בקשר למשנה שלנו)
- 13 מה שהוא עשה (הקידושין שהוא ביצע) תקיפים אבל אנהנו מגדירים את מעשיו כמעשה רמאות. אם כן, איך התנהג רבין חסידא ככה?
- 14 הם (המשפחה של הכלה) לא הסכימו לתת את הנערה לבנו (של רבין)
- 15 הוא היה צריך להודיע (לבנו שהם לא מוכנים ורק אז לקדש אותה לעצמו)
- 16 (הוא לא עשה ככה) כי הוא חשב לעצמו, עד שאני אודיע לו משהו אחר יקדש אותה
- 17 רבה בר בר חנה (רבה, הבן של אדם בשם בר חנה) נתן כסף לרב
- 18 אמר (רבה בר בר חנה לרב): קנה עבורי אדמה זאת (חלקת אדמה מסוימת)
- 19 הוא (רב) הלך וקנה את אותה חלקת אדמה בעבור עצמו
- 20 והלא למדנו בברייתא (לגבי המשנה שלנו)
- 21 מה שהוא עשה (הקידושין שהוא ביצע) תקיפים אבל אנהנו מגדירים את מעשיו כמעשה רמאות (אם כן, איך התנהג רב ככה?)
- 22 האזור שהקרקע נמצא בו הוא אזור של אנשים אלימים (שלא מוכנים למכור את אדמתם לכל אחד)
- 23 הם הראו כבוד לרב (ונתנו לו לקנות קרקע בשכונתם) אבל הם לא כיבדו את רבה בר בר חנה ולא היו מוכנים למכור לו קרקע אצלם
- 24 הוא (רב, השליח) היה צריך להודיע (לרבה בר בר חנה) שהוא לא יכול לקיים את השליחות לפני שהוא קנה את הקרקע עבור עצמו
- 25 (הוא לא עשה ככה) כי הוא חשב לעצמו, עד שאני אודיע לו משהו אחר יקנה את הקרקע
- 26 רב גידל היה מחזר על חלקת קרקע כדי לקנות אותה
- 27 הלך רבי אבא וקנה אותה ("חטף" את הקרקע מתחת לאף של רב גידל)
- 28 הלך רב גידל והתלונן (על התנהגותו של רבי אבא) לפני רבי זירא
- 29 הלך רבי זירא והתלונן (על התנהגותו של רבי אבא) לפני רב יצחק נפחא (ר' יצחק הנפח)
- 30 רב יצחק נפחא אמר לו (לר' זירא) המתן עד שהוא (ר' אבא) עולה (לבקרני) בחג הקרוב (מנהגם היה "לעלות לרגל" לבקר את רבותיהם בחגים, כעין "עליה לרגל")
- 31 כשר' אבא הגיע לשם (לביתו של ר' יצחק נפחא) מצא אותו ר' יצחק ושאל אותו
- 32 אם עני מהפך (משתדל להשיג) חררה (עוגה צלוייה, כעין "טוסט") ובא משהו אחר ולוקח אותו ("חוטף אותו מתחת לאפו"), מה הדין? (האם מותר להתנהג ככה?)
- 33 הוא (ר' אבא) ענה: הוא (החוטף) נקרא "רשע"
- 34 אם כן, למה אדוני (אתה, ר' אבא) התנהג ככה?
- 35 הוא (ר' אבא) ענה: לא ידעתי (שר' גידל מתעניין ומתעסק בקניית קרקע זו)
- 36 שואל ר' זירא, עכשיו (שאתה יודע שר' גידל התכוון לקנות בקרקע זו) תן לו (לר' גידל) את הקרקע
- 37 הוא (ר' אבא) ענה, אני לא מוכן למכור לו את הקרקע כי זאת החלקה הראשונה שקניתי בחיי וזה סימן רע (מזל רע) למכור אותה. אם הוא (ר' גידל) רוצה, הוא יכול לקבל אותה במתנה (זאת אומרת, אני מוכן לתת לו אותה במתנה)
- 38 ר' גידל לא ירד לקרקע (לא השתמש בחלקה) בגלל הפסוק (במשלי) "שונא מתנות יחיה" (מי שמסרב לקבל מתנות יצליח)
- 39 ר' אבא לא השתמש בחלקה כי (בדיעבד מתברר לו ש-) ר' גידל התעסק בקרקע (לפניו)
- 40 אם כן, זה לא השתמש בה וזה לא השתמש בה (שניהם סירבו להשתמש בקרקע) והחלקה הייתה מכונה (מאז אותה מעשה) "הקרקע של הרבנן" (רש"י: הפקר לתלמידים)
- 41 רבי שלמה בן יצחק (1040-1105), גדול פרשני המקרא והתלמוד, חי ופעל בצרפת (טרויש=Troyes) במאה ה-11
- 42 מדובר כאן או על מקרה של עני שמנסה לזכות בהררה שמופקרת או שהוא מנסה לשכנע בעל החררה לתת לו אותה (במתנה)
- 43 בגלל שהוא מקפח את פרנסת חברו
- 44 רש"י (שפירושו נקרא "ה-קונטרס") פירש שמדובר כאן בהררה שהיא הפקר (זאת אומרת, שהעני חיפש חררה שאיננה שייכת לאף אחד)
- 45 אבל פירוש זה קשה (יש לשאול עליו קושיא) על פי מה שכתוב במשנה בבבא מציעא פרק שני ("שנים אוחרין בטלית", דף י עמוד א)
- 46 עיין בהסבר למקור 14.

14, מה שכתוב שם (בגמרא בבא מציעא דף י)

- 49 למה הדין ככה? הלא על פי העיקרון של "עני המהפך בחררה" היינו צריכים לפסוק שבשני המקרים (אבידה/פאה) הראשון זוכה בחפץ/בפאה?
- 50 רבינו תם מתיר. רבינו תם הוא ר' יעקב בן מאיר (1100-1171) הוא נקרא "תם" על שם הפסוק (בראשית כ"ה, כ"ז) "ויעקב איש תם יושב אוהלים". ר"ת היה נכדו של רש"י, ואחיו של הריב"ם והרשב"ם, וגדול בעלי התוספות בצרפת במאה ה-12. הוא נולד ברמרו (Ramerupt) ונפטר בטרויש (Troyes). תמצית התשובה של ר"ת: הדין של "עני המהפך בחררה" לא תקיף בחפצים של הפקר, כגון אבידות או מתנות אביונים, אלא רק בחפצים שקונים או במשורות שאנשים נשכרים בהם.
- 51 האיסור של "עני המהפך בחררה" שמוזכר כאן שייך רק כשהעני רוצה לזכות בשכירות (להשכיר את עצמו כפועל לעבודה) או כשרוצה לקנות חפץ וחברו מקדים וקונה, כי מקרים אלו (השכרת עצמו לעבודה וקנייה) דומים למקרה של רב גידל (שרצה לקנות קרקע)
- 52 ומשום הכי נאמר (בגמרא כאן) שהוא נקרא "רשע" - כי (אנחנו אומרים לשני) למה אתה מחזר דווקא על חפץ ספציפי זה (או למה אתה מנסה לעבוד דווקא כאן), במקום שחברך (הראשון) כבר טרח בו - לך ותשכר במקום אחר!
- 53 אבל אם החררה הייתה הפקר (זאת אומרת, מציאה) אין איסור (לאחר "לחטוף" אותו מתחת לאף של הראשון) שאם לא זכה בזאת לא ימצא אחרת (זאת אומרת, החפץ, בהיותו הפקר, הוא ייחודי ואז אין לבוא בטענה לשני מסוג "לך תמצא אבידה במקום אחר")
- 54 אבל יש לשאול על פירוש זה (של רבינו תם) ממה שכתוב במסכת בבא בתרא (פרק שני "לא יחפור" דף כ"א עמוד ב), שכתוב שם:
- 55 עיין בהסבר למקור 18. זה קושיא על רבינו תם, כי הוא סובר שבחפצי הפקר אין דין של "עני המהפך בחררה", ואם כן, למה אסור לדייג השני לקרב את הרשתות שלו לרשתות של הראשון?
- 56 ונראה לתירץ (לפי רבינו תם) ששם (בבבא בתרא, במקרה של הדייגים) פועלת עיקרון אחר - שאסור לאדם לרדת לאומנות חברו
- 57 כמו שנאמר שם בהמשך הסוגיא
- 58 אם אחד מדיירי החצר בונה לעצמו רחיים (ומפעיל טחנת קמח בצורה מסחרית) אם שכן אחר רוצה אה"כ להקים ג"כ רחיים, הראשון יכול למנוע ממנו, בטענה שהוא (השני) מפסיק (מקלקל) לו את פרנסתו
- 59 ר' מאיר בן שמואל (1060-1130), נולד ופעל ברמרו (Ramerupt) שבצרפת. ר' מאיר היה תלמידו וחתנו של רש"י ואביו של ראשונים בעלי התוספות בצרפת - רשב"ם, ריב"ם ור"ת (רבינו תם)
- 60 ועוד אומר רבינו מאיר אביו של ר"ת ששם (בבא בתרא, במקרה של הדייגים) לא מדובר על דייג פסיבי אלא מדובר על מקרה שהדייג הראשון פיתה את המלכודת שלו עם דג מת (שכן דרך הדייגים לשים במלכודת דג מת והדגים מתאספים שם סביב אותו דג). ואם כן, כיון שדייג הראשון פירס את המלכודת שלו ועשה מעשה (שימת הפיתיון) שגורמת שמתאספים שם דגים אחרים, ודאי אם חברו פורס את מלכודתו בסביבה הוא כאילו גוזל אותו ויכול (הראשון) לומר לו (לשני) "תוכל לפרוס את המלכודת שלך במקום אחר"
- 61 מזה למד הרב רבינו יצחק (ר' יצחק בן שמואל, בן אחותו ותלמידו של רבינו תם (נפטר 1190)). עמד בראש ישיבת דדנפיר. אחרי פטירת ר"ת, נחשב ר"י הזקן לראש בעלי התוספות.
- 62 שאסור למלמד (מורה שמלמד שיעורים פרטיים, בדרך כלל בביתו של התלמיד) להשכיר את שירותיו לבעל הבית שיש לו כבר מלמד אחר שעובד אצלו (על פי העיקרון של "עני המהפך בחררה") - מאחר שהראשון כבר עובד, על המלמד השני לחפש תעסוקה בבית אחר. אבל אם בעל הבית אומר לו שהוא לא מרוצה מתפקודו של המלמד הנוכחי שלו, מותר לו להשכיר את עצמו למשפחה הזאת
- 63 אבל אם בעל המשפחה שכר מלמד מותר לבעל משפחה אחרת לשכור אותו מלמד (כאילו "לגנוב אותו") ובעל הבית הראשון לא יכול לטעון "לך תמצא מלמד אחר" בגלל שהשני יכול לענות "אני רוצה מורה זה ספציפי בגלל שהוא ילמד את בני יותר טוב ממלמד אחר"
- 64 רבינו ניסים בן ראובן גירונדי (1290-1380), מגדולי ספרד (נולד בגרונה ופעל בברצלונה) במאה ה-14. פירושו נדפס מסביב לרי"ף.
- 65 לגבי מה שנאמר "עני המהפך בחררה וכו'"
- 66 רש"י מפרש שהעני מהפך אחריה לזכות בה מן ההפקר או שיתן לו בעל הבית (זאת אומרת, ולא דווקא שהוא מחפש לקנות את החררה)
- 67 וחלקו עליו (על רש"י) בעלי התוספות שאומרים שבחררה של הפקר ודאי אינו נקרא רשע
- 68 אדרבה, לכתחילה יכול השני לזכות לעצמו במקרה של הפקר, כיון שהוא לא יכול למצוא חררה אחרת (חינם) כמו שלמדנו במסכת פאה (שמצוטט בפרק ראשון של מסכת בבא מציעא (דף י עמוד א)) ששם כתוב: "אם הוא (העני שאוסף את הפאה) נפל לו עליה או פירס את טליתו עליה, מעבירין אותה הימנו" (מחרימים את הפאה ממנו). השימוש במילה "מעבירין" מוכיח שמותר לכתחילה לעשות כן (לזכות בדבר הפקר שמישהו אחר כבר מנסה לזכות בו)
- 69 אלא מתי אומרים שהשני נקרא רשע רק אם הראשון רוצה לקנות את החררה (והוא נקרא רשע כי הוא יכול לקנותו במקום אחר) או במי שמהפך להשתכר (להשכיר את עצמו כפועל) אצל בעל הבית שאם בא אחר ונשתכר שם הוי רשע, בגלל שהוא יכול למצוא עבודה במקום אחר. אבל במי שמהפך לזכות מן ההפקר או לזכות במתנה הדין של "עני המהפך בחררה" לא תקיף
- 70 וכמו שכתוב במסכת בבא מציעא פרק תשיעי ("המקבל שדה מחברו", דף קח עמוד ב) שבמתנה אין דין "בר מצרא" (במכירת קרקע, יש לשכן הזכות הראשונה לקנות קרקע של שכנו העומדת למכירה, לפני כל שאר האנשים. בר מצרא = בן המצר = שכן. חז"ל נקמו את ההלכה הזאת בפסוק "ועשית הישר והטוב"). ניתן להסיק מזה שבמקרה זה (מתנה) אין הפרה של המצוה "ועשית הישר והטוב" (וא"כ סביר להסיק גם כן שאין מניעה במתנה מטעם "עני המהפך בחררה" וכן לעניין הפקר)
- 71 ואף על פי שכתוב במסכת בבא בתרא (פרק שני "לא יחפור" דף כ"א עמוד ב) שחייבים להרחיק מלכודות של דייג שני מן המלכודות של הדייג הראשון כשיעור "מלא ריצת הדג" אף על פי שהדגים הפקר (ועל פי שיטת התוספות אין כאן איסור של "עני המהפך בחררה" ואם כן, למה אסור לקרב?) הלא מסבירים שם את הסיבה לאיסור - בגלל שדגים "יהבי סירא" וכל דג שנמצא בתוך הרדיוס של "מלא ריצת הדג" נחשב כאילו הוא כבר נצוד במלכודת (ובשביל זה יש איסור גזל או לכל הפחות איסור של "עני המהפך בחררה")
- 72 ומה שכתוב במסכת גיטין (פרק חמישי, דף נ"ט עמוד ב) שעני המנקה בראש הזית מה שתחתיו אסור ואף על פי שלא נטל ונתן ביד (עיין בהסבר למקור 16), המקרה שם שונה ממקרה אחר של הפקר כי הוא (המנקה) כבר טרח בהם להפילם. זאת אומרת, אף על פי שהזיתים הם הפקר (מדובר על זיתים של פאה) בכל זאת אנו מפעילים את הדין של "עני המהפך בחררה" (ואוסרים לאחרים לגעת בהם) כי שם העני השקיע מאמץ בזיתים להורידם מן העץ, שלא כמו במציאה או מקרה אחר של הפקר.
- 73 זה הוא דעתו של רבינו תם וזכרנו לברכה (על פי החת"ם סופר יש כאן טעות סופר וצריך לגרוס רמב"ם במקום ר"ת)
- 74 רבי משה בן נחמן ז"ל (1194-1270), גדול פוסקי ופרשני ספרד במאה ה-13
- 75 רבי שלמה בן יצחק, גדול פרשני המקרא והלמוד, חי ופעל בצרפת (טרויש=Troyes) במאה ה-11
- 76 והרמב"ן סובר כמו רש"י שאפילו במציאה (מי ש-"חוטף" מציאה מתחת לאף של חברו) נקרא רשע והסיבה שלגבי פאה מחרימים את הפאה ממי שהפיל עצמו עליו (ולמה הוא לא נחשב כ- "עני המהפך בחררה" כי לפי רש"י והרמב"ן כלל זה תקיף גם בזכיה מן ההפקר, כמו פאה) הוא בגלל שלא הוא בלבד מחזר אחרי הפאה - הלא כל העניים מהפכים כמותו אחר הפאה (ואם כן, הוא לא נחשב "עני המהפך בחררה" יותר משאר העניים)
- 77 וזהו גם דעתו של רבינו תם

- 78 ומכל מקום במקרה של עשיר המהפך בחררה ובא אחר ונטלה ממנו, הוא (השני) אינו נקרא רשע בגלל שלעשיר קל להשיג לחם (ממקום אחר) או לקחת לחם משכנו ואף על גב שמהמקרה של רב גידל מוכח שגם במקרה של "עשיר המהפך בחררה" תופס הדין של "עני המהפך בחררה" (כי ר' גידל היה, כנראה, עשיר) מסקנה זאת איננה נכונה כי קניית קרקע היא אירוע נדיר (קרקעות לא כל כך מצויות לקנייה) ואם כן, אין הבדל בין עני לעשיר שמנסה לקנות את הקרקע (אבל בנכסים אחרים יש הבדל, ורק לגבי עני תופס הדין של "עני המהפך בחררה")
- 79 רבי משה בן נחמן ז"ל (1194-1270), גדול פוסקי ופרשני ספרד במאה ה-13
- 80 הרשב"ם [מקור 13] מפרש שבכל זאת השני נקרא "רשע"
- 81 כמו שלמדנו במסכת קדושין [מקור 5] שאם עני מהפך בחררה ובא אחר ולוקח אותה (החררה) במקומו, השני נקרא "רשע"
- 82 יש מי שמקשה על פירושו זה של הרשב"ם ממה שכתוב במסכת בבא מציעא [מקור 14] שאם מישוהו ראה המציאה ונפל עליה ובא אחר והחזיק בה, השני זוכה במציאה (מזה מוכח שהדין של "עני המהפך בחררה" לא תקיף בחפץ של הפקר)
- 83 והם מקשים גם מהמשנה במסכת פאה [מקור 15 - עיין בהסבר שם] ששם כתוב שאם (עני) לקח מקצת פאה וזרק אותו על השאר או שהוא פירס טליתו עליה, מעבירין אותה הימנו, והלא אלו (העניים שמנסים לזכות בפאה עם הטליתות שלהם) הם המפכים בחררה ובכל זאת הם לא זוכים בפאה. למה?
- 84 ובמסכת בבא קמא [מקור 20] כתוב שאם גר הפקיד משכון בידי יהודי ומת הגר ואחר כך בא יהודי אחר ולוקח את המשכון מעיזבונו של הגר, המשכון שייך לשני היהודים בשותפות (עיין בהארות למקור). (ולמה לא מפעילים את הדין של "עני המהפך בחררה"?)
- 85 רבינו תם תירץ שאין קושיא מאף אחד מן המקורות האלו
- 86 מתי אנהנו אומרים במסכת קדושין שהוא נקרא רשע? כשהראשון מתעסק בחפץ על מנת לקנות אותו ובא אחר וקנה אותו במקומו, (והוא נקרא רשע כי אנהנו אומרים לו) אם אתה לא תקנה את החפץ כאן תוכל למצוא עוד אחד לקנות במקום אחר. ואפילו אם הוא לא מוצא (לקנות במקום אחר) בכל זאת הוא לא הפסיד הרבה
- 87 אבל אם מדובר על חפץ של הפקר שהוא (השני) לקח לעצמו (מתחת לאף של הראשון) הוא לא נקרא רשע כי הוא לא יכול למצוא עוד חפץ כזה "וחייו קודמים" כלומר הרווחה (האינטרס) שלו חשוב יותר מהרווחה של חברו
- 88 אבל הגיון זה לא פועל במקרה של מכירה (זאת אומרת, קנייה שלא מן ההפקר)
- 89 ואפילו אם הוא קונה מוצר בזול (ואולי צריך לראותו כזכיה מן ההפקר, כי אין למצוא אותו במקום אחר), היות שזה עדיין מכר, לא מבדילים בין מכר למכר (ותמיד יש דין של "עני המהפך בחררה" במכר, בלי תלות במחיר)
- 90 ומה שכתוב במסכת בבא בתרא [מקור 18] "מרחיקים מצודת הדג כמלא צידת הדג" דגים הם שונים (אע"פ שהם הפקר עדיין פועל העיקרון של "עני המהפך בחררה") כי דגים "יהבי סיארא", וכדברי המפרש, שלאחר שהם ניצודים במלכות של הראשון הם יוצאים מתוכה למזונות אחרים (?) אבל אצל נכסי הגוי שם אנהנו אומרים, אם לא עכשיו, אימתי ימצא (עוד כאלו)? שהרי מן ההפקר הוא זוכה! (ובגלל זה אנהנו לא מפעילים שם את העיקרון של "עני המהפך בחררה")
- 91 אבל רש"י מפרש שם [מקור 6] שמדובר על עני המהפך בחררה לזכות בה מן ההפקר או שיתננה לו בעל הבית
- 92 אפשר להביא ריעה לפירושו של רש"י (שהדין של "עני המהפך בחררה" תקיף גם בחפץ של הפקר) מן העובדה שהגמרא השתמשה במילה "עני" (שמן הסתם מחפש חפצי הפקר)
- 93 אבל דברי רבינו תם אינם נכונים ("טעם כעיקר" הוא עיקרון בהלכות בשר וחלב וכו'. העיקרון אומר שגם טעם של בשר בלבד נחשב כבשר עצמו לגבי דיני בשר וחלב. הרמב"ן "מתלוץ" שדברי ר"ת אין להם אפילו את הטעם של אמת)
- 94 והקושיות האלו (שרבינו תם התבסס אליהם) אינם באמת קושיות
- 95 שבמקרה של מציאה (שנפל אליו ובכל זאת אנהנו מתירים לאחר לקחת אותו, שמה הסיק רבנו תם שאין "עני המהפך בחררה" בהפקר) שם לא מפעילים את הדין של "עני המהפך בחררה" בגלל שהנופל לא מוגדר כ-"מהפך" - הוא לא ידע (מקודם) שהוא ימצא אותה והוא לא ניסה לחפוש אחריו. ואף על פי שהפיל עצמו עליה, השני עשה מעשה קניין קודם (ולכן הוא זוכה בה)
- 96 ואם אתה לא מקבל את ההסבר הזה, אני אומר (אתרץ אחרת) שבמסכת קידושין רק כתוב שהשני נקרא רשע ושם (בבבא מציעא) מדובר על הדין - כלומר מדובר שם על הדין שפוסק בית הדין - ולא על סנקציות מוסריות ("נקרא רשע")
- 97 ולמה אמרו בעניין העני שנפל על הפאה [מקור 19] ש-"מעבירין אותה הימנו" מפני שכל העניים "מהפכים" כמותו אחר חלק מן הפאה, והוא לא היחיד שמחזר אחריה (אז אין עדיפות לאף עני על חברו - כולם "עניים המהפכים בחררה")
- 98 לגבי המקרה של המשכון של גר [מקור 20] היהודי הראשון לא נחשב "עני המהפך בחררה" כי הוא לא הפך אחריו לקנות גופו, לפיכך השני קנה את מה שנותר (מעבר לסכום החוב - עיין בהסבר למקור 20)
- 99 ושמענו שדעתו של רבנו תם הוא שבכל מקרה שהדין הוא ה-"חוטף" נקרא רשע, בית דין מחייבים אותו לשלם (ל-"מהפך") את ערכו של מה שהוא "חטף"
- 100 אבל זה לא מסתבר (אינני מסכים עם זה)
- 101 שאם כן, למה כתוב שם (בקידושין) שר' אבא לא רצה למכור את הקרקע לרב גידל כי זה היה החלקה הראשונה שהוא קנה בחייו וזה סימן רע למכור אותה הרי (לפי רבנו תם) מן הדין היה חייב להחזירה (ואם ככה למה הוא לא מכר אותה לרב גידל, למרות שזה סימן רע - הלא שיקולי ההלכה עוברים על שיקולי "סימנים!")
- 102 והרשב"ם ששכתב שהוא נקרא רשע [מקור 13] אמר שאינו חייב להחזיר את מחיר הקרקע ללקוח ראשון
- 103 אבל מצאתי שרב האיי גאון [אחרון גאוני בבל, 969-1038] שכתב ב-"ספר המקח" שהוא (השני) חייב להחזיר את הכסף לראשון, וזה נראה לי נכון, כיון שהכסף ששילם הראשון גרם לזה שהגוי יסתלק מכאן (יסיים את בעלותו על הקרקע) והתוצאה של הכסף הזה היגיע ללקוח שני, אם כן אנהנו מחייבים אותו להחזיר את הכסף (המחיר ששילם לגוי) ליהודי ראשון
- 104 אבל האחריות (להחזיר את הכסף) הוא על הגוי (המוכר) ולא על היהודי (שחטף אותו)
- 105 אבל בכל שאר המקרים, ה-"חוטף" לא מחויב להחזיר את הכסף ל-"מהפך" שכיון שעדיין (המהפך) לא זכה בה, לא מחייבים את השני בכלום, כמו שאמרנו
- 106 אמר רב יהודה בשם שמואל, נכסים של גוי (שנמכרו יהודי - עיין פירושו רשב"ם במקור 13) הם הפקר כמו דברים שנמצאים במדבר - הראשון שמחזיק בהם זוכה בהם (הוא מקבל בעלות אליהם)
- 107 מאי טעמא = מה הטעם = מה הסיבה (למה)?
- 108 ברגע שהגוי מקבל את כסף התשלום (מאת היהודי שלוקח את הנכס) מיד הוא מפסיד את בעלותו על הנכס
- 109 אבל היהודי (הלקוח), שאינו יכול לקנות על ידי כסף אלא רק על ידי כתיבת שטר) לא קונה (פורמאלית) את הנכס עד שמגיע השטר (שטר המכירה) לידו
- 110 ולכן, הנכסים הם כמדבר (הפקר) וכל מי שלוקח אותם (בחלון הזדמנות בין נתינת הכסף למסירת השטר) זוכה בהם
- 111 רבי שמואל בן מאיר (1080-1174), חי ופעל ברמרו (Ramerupt), שבצרפת. רשב"ם היה נכדו של רש"י ואחיו של רבינו תם
- 112 מדובר על נכסים שמכר גוי ליהודי ומדובר על מקרה שהגוי כבר קבל את כסף המירה מאת היהודי אבל היהודי עדיין לא תפס את שטר המכירה (שהיא הדרך שיהודה קונה קרקע)
- 113 (הנכסים) הם הפקר, כמו שמוסבר בהמשך

- 114 שאם קדם יהודי אחר ולקח את הנכסים (עשה בהם קניין) הוא קונה אותם כאילו הם היו נכסים של גר שמת (שכל הקודם ומחזיק בהם זוכה בהם, בגלל שאין לו יורשים - בהנחה שהוא לא הוליד ילדים אחרי שהוא התגייר - ונכסיו הם הפקר)
- 115 יש מי שסובר שהיהודי השני חייב לפצות את היהודי הראשון בכסף שהוא שילם לגוי
- 116 אבל אני לא מסכים עם דעה זאת
- 117 דאם כן
- 118 מהו המשמעות של הביטוי "הרי הן כמדבר" (אם השני צריך לשלם את מחירם המלא לראשון!) אלא (סובר הרשב"ם) השני זוכה בהם לגמרי (זאת אומרת, הנכסים הם שלו גם אם הוא לא מפצה את היהודי הראשון)
- 119 ואם היהודי הראשון יכול לתבוע מהגוי שיפצה אותו (!), יעשה זאת, אבל אם לא, הוא הפסיד את כספו
- 120 אבל בכל זאת נראה לי שהיהודי השני נקרא "רשע" בגלל שכיון ששילם שיהודי הראשון כסף, מקרה זה לא יותר גרוע מהמקרה של עני המהפך בחררה ובא אחר ולקח אותו במקומו שנקרא "רשע"
- 121 מי שראה מציאה אבידה שאין עליו סימנים והוא הפקר) בקרקע ונפל עליה (לקנותה). תשים לב: נפילה על חפץ איננה מוכרת על ידי ההלכה כדרך לבצע קניין עליו = לקבל בעלות) או שפירש טליתו עליה ובא אדם שני ולקח אותה (זאת אומרת, השני הרים את החפץ. תשים לב: הרמה היא דרך מוכרת בהלכה לקבל בעלות על חפץ) חפץ שייך לשני, ולא לראשון.
- 122 ריש קיש אמר בשמו של אבא כהן ברדלא, ארבע אמות של אדם קונות לו בכל מקום (אדם קונה כל מה שנמצא ברדיוס של 4 אמות (כ-2 מ') מסביבו. למה תיקנו חז"ל את זה? שלא יבוא אנשים ליד קטטה. אמר אביי: רבי חייה בן יוסף הקשה על זה מהמשנה בפאה רבא: רבי יעקב בן אידי הקשה על זה מהמשנה בנויקין. אביי: רבי חייה בן יוסף הקשה על זה מהמשנה בפאה (ששם כתוב – עיין מקור 19) אם העני לקח חלק מן הפאה וזרק אותה על השאר, אין לו בה כלום. אם הוא הפיל את עצמו עליה או שהוא פרס את טליתו עליה, מעבירים (מחרימים) אותה (הפאה) ממנו, וכן הדין לגבי בשכחה. (והקושיא מזה הוא) אם אתה אומר שארבע אמות של אדם קונות לו בכל מקום, גם כאן העני צריך לזכות בכל הפאה, שהרי היא התוך ארבע אמותיו? (תשובה) – כאן הוא לא קונה את הפאה כי הוא לא הכריז שהוא רוצה לבצע קניין על מה שבתוך ד אמותיו. (ואז שואלת הגמרא) ואחרי שתקנו רבנן הדין של קניין של ארבע אמות, למה עדיין צריך להכריז על זה בקול? כיון שהוא הנפל על הפאה הוא מגלה לנו שהוא לא רוצה לקנותה דרך קניין של ארבע אמות (כי אחרת למה הוא טרח להפיל את עצמו עליו) וכיון הוא לא רוצה להשתמש במנגנון זה, הקניין לא פועל עבורו.
- 123 מי שלוקח את חיות, עופות או דגים שניצודו במלכודת של משהו אחר עובר על איסור גזל מדרבנן. הרבנן קראו לזה גל (אף על פי שבעל המלכודת עדיין לא עשה מעשה קניין בניצודים) כדי לשמור על "דרכי שלום" – רחובות שקטים (חברה שפועלת על פי משפט ולא על פי חוק הג'ונגל). ר' יוסי סובר שזה גזל מן התורה (ולא רק תקנה של החכמים)
- 124 מציאה שמצא חרש (=חרש אילם) שוטה או קטן, אסור לקחת אותה מהם (נגד רצונם) מתקנה דרבנן – זאת אומרת, מדין תורה אין להם בעלות על החפץ שהם מצאו אבל החכמים תקנו שנתנהג כאילו שזה באמת שלהם כדי לשמור על חברה מתוקנת ומסודרת (עיין בהסבר הקודם). ר' יוסי סובר שזה גזל מן התורה (ולא רק תקנה של החכמים)
- 125 עני המנקה בראש הזית (עני שמנענע עץ זית שטעון זיתו פאה כדי שיפלו הזיתים והוא יאסוף אותם) מה שתחתיו אסור - מה שנמצא מתחת לעץ הוא שלו, ואסור לאחר לקחת אותם. בגלל שהמנקה עדיין לא עשה בזיתים מעשה קניין פורמאלי כדי לזכות בהם (ועל פי החוק הזיתים עדיין הפקר) בעלות העני היא רק מתקנת חז"ל ולא מדין תורה. חז"ל העניקו לו בעלות כדי לשמור על דרכי שלום (שלא ישרור בחברה חוק הג'ונגל). ר' יוסי סובר שזה גזל מן התורה (ולא רק תקנה של החכמים)
- 126 לא מונעים עניי גויים מללקוט מתנות עניים (לקט שכחה ופאה) - אף על פי שזה לא מגיע להם (על פי דין תורה) – כדי לשמור על דרכי שלום (שיהיה שלום בין יהודים וגויים)
- 127 בנתינת מתנה, הדין של "בר מצרא" לא תקיף. בר מצרא = בן מיצר, (שכן). אדם הרוצה למכור שדה, ויש כמה אנשים הרוצים לקנות את השדה, יש זכות ראשונה לשכן, שיש לו שדה ליד השדה העומד למכירה, לקנותה. נוח יותר לעבד שדות סמוכים מאשר שדות רחוקים, ולכן קבעו חכמים שלשכן עדיפות בקניית השדה. דין זה קיים גם במכירת דירה או חנות.
- 128 אמר רב הונא, אם שכן אחד במבוי (=שכונה של חצירות) מקים רחיים (טחנה) בחצרו ובא שכן אחר (שגר באותו מבוי) וגם הוא מקים טחנה הדין הוא שהראשון יכול להפסיק את פעולתו של השני בטענה שהוא מפסיק לו את פרנסתו
- 129 האם אפשר להביא רעיה מהדין הזה
- 130 דייג שבא לפרוס רשת בנהר צריך להרחיק את מלכודתו מן המלכודת של חברו (שכבר נמצא במים) שיעור של "ריצת הדג" (שטח תנועתו של הדג. מוסבר בגמרא שזה פרסה=4 מיל = 8000 אמה שהם בערך 4 ק"מ) אף על פי שהדגים הם הפקר
- 131 עני שליטק פאת השדה (שהבעלים השאירו בשדה, על פי מצוות התורה "את פאת שדך לא תקצור". התבואה הפקר עד שיזכה בה עני) וזרק את בגדו על חלק מן התבואה כדי לקבוע בעלותו עליו (מבלי לבצע קניין מוכר, כגון הגבהה וכו') הדין הוא שמחרימים ממנו (מן העני) את התבואה (יש מחלוקת אם מחרימים ממנו רק את מה שהוא ניסה לקחת שלא כדין או אפילו מחרימים ממנו מה שהוא אסף כדין). אותו דין קיים לגבי מתנות עניים אחרים – לקט ושכחה.
- 132 מאי טעמא (= מה הטעם = למה)?
- 133 אמר רבה, אם יהודי הפקיד משכון בידו של גר ומת הגר ובא יהודי שני ולוקח את המשכון מעיזבונו של הגר, בית הדין מוציאה את המשכון מהיהודי השני ומחזירו לראשון. למה? ברגע שהגר נפטר (מדובר על גר שמת מבלי להוליד ילדים, ואז אין לו יורשים ונכסיו הפקר) נגמר השעבוד על המשכון והוא חוזר אוטומטית לרשותו של המפקיד (אפ' אם הוא לא החזיק בו שוב)
- 134 אם גר הפקיד משכון בידי יהודי ומת הגר ואחר כך בא יהודי אחר ולוקח את המשכון מעיזבונו של הגר (עיין בהארה הקודמת) המשכון שייך לשני היהודים בשותפות - ליהודי הראשון יש בעלות על אחוז המשכון ששווה לחוב שהגר היה חייב לו ושאר המשכון שייך ליהודי השני
- 135 ר' מנחם בן שלמה לבית מאיר (1315-1249). חי בצרפת. מחבר ספר "בית הבחירה" על הש"ס. פירושו כמעט ולא נודעו במשך מאות שנים עד שב-1949 הוטיקן נתן רשות לפרסם כתבי יד מן הספרייה שלהם
- 136 זה לא מוגבל רק למקרה ש-
- 137 ר' יעקב בן יהושע פאלק (1680-1756) רבה של למבורג ופרנקפורט. בספרו "פני יהושע" הוא מנסה לתרץ את קושיות התוספות נגד רש"י
- 138 לא הבנתי למה יש כאן קושיא
- 139 למרות שהוא נקרא רשע גם במקרה הזאת (נפל על המציאה), בוודאי אנחנו (בית הדין) לא לוקחים ממנו (השני) את החפץ
- 140 ואז, בצדק כתוב שם (בבבא מציאה) שהשני זוכה בו
- 141 אפשר לתרץ, שהסיבה שנותנים לשני את המציאה - למרות שהיא נמצאה בסביבתו של הראשון, ויש כלל שקובע שכל מה שנמצא ברדיוס של ד' אמות מבן אדם קנוי לו (מתקנת חז"ל) – בגלל שהראשון הפגין שהוא לא רצה להשתמש במנגנון קניין זה (ד אמות, אלא הוא העדיף נפילה) והיות שהקניין הוא תקנה דרבנן "הם אמרו והם אמרו" – זאת אומרת, הם תיקנו שלפעמים הקניין פועל ולפעמים לא. על זה שואל (התוספות), כיון שהשני נקרא רשע, היה להם לחז"ל להשאיר את המציאה בבעלותו של

- הראשון, ולא שייך להשתמש כאן בסברה של "הוא גילה שהוא לא רוצה את הקניין". להיפך, מן הסתם אי אפשר להעניק זכות קניין לשום בן אדם שנקרא רשע! כן נראה לי.
- 142 אבל התשובה היותר נכונה היא, שהקושיא העיקרית היא רק מהמשנה במסכת פאה, ששם כתוב הלשון: "מעבירין אותו", משמע שעושים כן מלכתחילה, והם (התוספות) הזכירו את דין של המציאה רק בגלל שהוא מוזכר שם יחד עם דין של פאה (כי שם (בבבא מציעא) שואלים על סתירה ביניהם). עיין ג"כ ברש"ש שמתרץ באופן דומה, ומזכיר שברא"ש ובר"ן אמנם לא מביאים ראיה מבבא מציעא. אבל עיין רמב"ן [מקור 9]
- 143 ספרו של ר' מאיר בר' יקותיאל הכהן, מתלמידיו של מהר"ם מרוטנבורג וגיסו של המרדכי
- 144 ר' אלעזר בן נתן (1090-1170), מראשוני בעלי התוספות באשכנז (Mainz). חיבר ספר "אבן העזר". בין תלמידיו – נכדו הראב"ה
- 145 הוא פסול להעיד בבית דין (בגלל שהוא נחשב רשע ורמאי)
- 146 אם יש תביעה ממונית נגדו, התובע נשבע שטענתו אמת ופוסקים לטובתו (כי השני לא נאמן, אפילו בשבועה, בכפירתו לטענה, בגלל שהוא נמצא רשע בעניין כספי)
- 147 ר' אליהו בן ר' אברהם מזרחי, חי ופעל בטורקיה במאה ה-15 וה-16. היה תלמידו של מהר"י מינץ
- 148 על מה (שכתוב)
- 149 ר' מאיר בן ר' ברוך הכהן (1215-1293) מאחרוני בעלי התוספות באשכנז (Worms=וורמיזא). ר' מאיר היה תלמידו של ר' יחיאל מפריז ורבו של הרא"ש, המרדכי ובעל "הגהות מיימניות"
- 150 ר' מרדכי בן הלל הכהן אשכנזי (1240-1298), חי באשכנז (Nuremberg=נורנברג). חתן של ר' יחיאל מפריס וגיס של מהר"ם מרוטנבורג. נהרג עם אשתו וחמשת ילדיו בפרעות רינדפלייש (Rindfleisch).
- 151 כתב רבינו מאיר – מהר"ם מרוטנבורג (עיין בהארה הקודמת)
- 152 אלא אם כן
- 153 ובמקרה כזה
- 154 זה לא נקרא (לא נחשב)
- 155 במקרה כזה
- 156 זאת אומרת, אם אנחנו לא מרשים לשני להציע מחיר יותר גבוהה (לפני שמוכר הגיע למחיר סופי עם הראשון), אז המוכר יפסיד כסף (פוטנציאלי)
- 157 ר' משה בן מימון (1135-1204) נולד בקורדובה (ספרד) ופעל במצרים. כתב (בין השאר) משנה תורה (יש החזקה) ומורה נבוכים.
- 158 ר' משה סופר (שרייבר) 1762-1839. מגדולי הדור של יהדות מזרח אירופה במאה ה-19. נולד בפרקפורט. רבה וראש ישיבת פרסבורג (Pressburg) שבהונגריה
- 159 במסע קידושין בתחילת פרק "האומר" (פרק ג) כתוב שמי שמינה שליח לקנות עבורו והשליח קנה את החפץ לעצמו הרי זה מנהג רמאות. אבל המקרה של עני המהפך החררה, המבצע נקרא "רשע". ברור לי (שבמקרה הראשון) השליח לא נחשב כמי שחוטף חררה מעני המחפשו. המשלח שלח שליח "להפוך" עבורו וקדם השליח וקנה לעצמו, אבל הבעלים (המשלח) לא הפכו (כבר), ומשום הכי איננו אלא מנהג רמאות ולא יעשה דבר כזה. אמנם כשהראשון כבר "הפך" ואחר כך בא שני ולוקח אותו, אפילו אם הוא לא שליח (ופועל בעד עצמו), מכל מקום הוא רשע. ויש לתהות על הרמב"ם פרק ט של הלכות אישות שכתב שמי ששלח לקדש לו אשה וקידשה לעצמו ובמקח ובממכר כיוצא בזה נקרא רשע אבל את הדין של עני מהפך בחררה הוא לא הביא, והוא סובר שכל המקרים הם דומים, אבל לא משמע ככה (משאר) הפוסקים, וצריך עיון (על דעתו של הרמב"ם).
- 160 ספרו של המהרש"ל, ר' שלמה בן יחיאל לוריא (1510-1573). רבה של לובלין וחברו של הרמ"א. חיבר הספרים "ים של שלמה" ו-"חכמת שלמה"
- 161 רבינו תם, רבינו יצחק (ר' יצחק בר שמואל - בן אחותו ותלמידו של ר"ת) ומהר"ם מרוטנבורג
- 162 והרא"ש (רבינו אשר ב"ר יחיאל אשכנזי (1250-1328) תלמיד מהר"ם מרוטנבורג, חי באשכנז ובספרד) שחי אחריהם ("אחרון")
- 163 נכתב על ידי ר' יוסף קארו (1488-1575), נולד בטולדו (ספרד) ונפטר בארץ ישראל (צפת). כתב את ה-"בית יוסף" (פירוש על ארבעת הטורים) והשולחן ערוך
- 164 מהר"ר דוד הכהן - מעיר קורפו בזמן הרא"ם, מהר"י טאיטאצק ומהר"י בי רב וסיעתם (המאה ה-15 וה-16)
- 165 ויש אמרים דלא שניא (שלא משנה)
- 166 הארה מהרמ"א (ר' משה בן ישראל איסרלש (1525-1572) נולד וכיהן בקרקוב (פולין). בעל ה-"מפה" לשולחן ערוך, בו הוא מביא את הפסיקה והמנהגים של פוסקי אשכנז)
- 167 ועיין לעיל (למעלה)
- 168 וכל זה לא תופס אלא
- 169 רבנו גרשום (ר' גרשון בן יהודה (960-1040), נולד במץ (צרפת) ונפטר במיינץ (Mainz, Germany). נקרא "מאור הגולה" בעל הרבה תקנות הלכתיות.
- 170 ר' מאיר ב"ר שמואל יצחק צנלנבונג, חי באיטליה במאה ה-16
- 171 ספרו של ר' אברהם צבי הירש בן יעקב אייזנשטאט שחי ברוסיה באמצע המאה ה-19.
- 172 וזה לשונו (סימן לתחילת ציטוט)
- 173 ר' יוסף ב"ר משה דיטראני (מהעיר Trani שבאיטליה). חיי בקושטא בתחילת המאה ה-17 (מהרי"ט הוא בנו של המבי"ט)
- 174 וזה שכתוב שעני שמהפך בחררה נקרא רשע, לא ברור מה המקור (שמוכיה) שהוא נחשב "רשע". למרות שמצאנו שהוא נקרא "עבריין", שכל מי שמפיר את דברי החכמים נקרא "עבריין" אבל איפה מצאנו שהוא נקרא "רשע"?
- 175 סנהדרין דף פא עמוד א
- 176 יחזקאל י"ח, ו
- 177 אפשר להסיק מזה שהוא נקרא רשע
- 178 ואף על גב שהמקרה של היורד לאומנות חברו יותר חמור, בגלל שהוא מונע את פרנסתו (את חייו!), מכל מקום שם (עני המהפך) מדובר על זכייה מן ההפקר, ומקרה של שכירות גם כן שווה (בחומרתו) למקרה של הפקר, כמו שמוכח מדברי התוספות, והשני המקרים הוא נקרא "רשע"
- 179 עד כאן לשונו (סוף הציטוט)
- 180 חתם סופר – ר' משה סופר (שרייבר) 1762-1839. מגדולי הדור של יהדות מזרח אירופה במאה ה-19. נולד בפרקפורט. רבה וראש ישיבת פרסבורג (Pressburg) שבהונגריה
- 181 ודברי פי חכם חן
- 182 ר' יוסף ב"ר שלמה קולון, חי באיטליה במאה ה-15 (רבו של ר' עובדיה מברטנורא)
- 183 ר' שלמה בן יחיאל לוריא (1510-1573). רבה של לובלין וחברו של הרמ"א. חיבר את הספרים: "ים של שלמה" ו-"חכמת שלמה"
- 184 המהרש"ל תמה על רבנו תם, איך הוא טעה בזה, הלא הוא כל כך חכם שפילו אם נשתכחה תורה הוא היה יכול לשחזר אותה על ידי פלפולו החרף! (לביטוי תלמודי זה, עיין כתובות ק"ג:)

185 הוה אמינא (זאת אומרת, לא עלה על דעת אף אחד)

186 ספרו של ר' בנימין אהרון ב"ר אברהם אשכנזי סלניק (תלמיד הרמ"א והמהרש"ל) חי בפולין בסוף המאה ה-16 ותחילת המאה ה-17

187 מאת הר' שלמה זלמן ליפשיץ, רבה הראשי של וורשה (1765-1839)

188 משאת בנימין

189 ולפי עניינת דעתי (אני חושב)

190 יש לי ספק, האם במקרה שהחוטף פעל במזיד (בכוונה), אף אם אח"כ הוא מחזיר את המחיר החפץ לראשון, האם בזה הוא מתקן את מעשה הרשע שהוא עשה או לא? אפשר לראות תקדים ממה שמכתוב במסת בבא מציעא דף כ"ו - אם הוא (הגנב) לקח את החפץ, כדי לגנוב, לפני שהבעלים התייאשו ממנו, הוא עובר בשלשה איסורים ("לא תגזול", "השיב תשיבם" ו-"לא תוכל להתעלם"). וגם אם בסוף הוא מחזיר את החפץ לבעלים אחרי שהוא התייאש ממנו, זה נחשב רק כאילו נתן לו מתנה. ועיין בשלחן ערוך חושן משפט סימן רנ"ט, ששם כתוב שבכל דין שאין אפשרות ל-"השבה", גם אם הוא מחזיר את החפץ הוא לא מתקן את האיסור אלא אם הוא פועל מתוך רצון לחזור בתשובה ובחירתה, אבל הוא מחזיר רק כדי להינצל מן הבושה שהוא מוכרז בצבור כרשע, זה לא נחשב "חזרה", כיון ממדובר על מקרה שאין "השבה", ומה שהוא החזיר נחשב רק כמתנה. עד כאן לשונו (זהו סוף הציטוט מן הספר "חמדת שלמה"). עיין שם (לפרטים נוספים).

191 לגבי המקרה ששאלתם עליו, שאדם אחד השתדך (התארס) לנערה, האם מותר לאדם אחר לנסות להשתדך לאותה נערה, שגם הוא רוצה בה, אם יש בזה דין עני מהפך בחררה או לא?

192 והנה, כל זמן שלא החליטו ביניהם שנגמר השידוך ברור שלא תופס דין של עני מהפך בחררה (ומותר לשני לנסות להשתדך עם הנערה) אבל אם כבר החליטו לגמור השידוך, אף על פי שעדיין לא ביצעו הקניין שנהוג בעת שידוכין, הדין תלוי בדין של (עני מהפך החפץ של) הפקר ומתנה. לפי ה"ש אומרים (בשולחן ערוך) הראשון ... אין בשידוכין איסור של מהפך בחררה והרמ"א הגיע למסקנה שסברא זו עיקר (זאת אומרת, שפוסקים לפי ה"ש אומרים" הראשון). ופי ה"ש אומרים" השני ... יש בזה (בשידוכין) איסור של עני מהפך בחררה יוצא מזה, שבמדינתנו כאן, אם לא עשו תנאי בזמן האירוסין לסגור את העניין בקניין נוסף, שברוב המקרים (אחרי אירוסין בלי קניין פורמלי) הוזג כבר נקראים בשם "חתן וכלה" מיד אחרי החלטתם (להתארס). אף על פי שאין כאן איסור מצד "מהפך בחררה" על פי הסברא הראשונה, בכל זאת יש האיסור מצד החרם [חרם נגד מי שמבטל שידוך ללא הסכמה של הצד השני].

193 ומסתבר לפי עניינת דעתי שאחרי שיש חרם, יש ממילא גם איסור של "מהפך בחררה". (הסבר: בעצם, גם בחפץ של הפקר השני הוא "מהפך בחררה", שהרי כבר מהפך בה חברו (חברו כבר התחיל "להפוך" בה) ויש כבר את מהות האיסור, אבל התוספות (ר"ת) סוברים שעל ידי הפוך (התעסקות) הראשון לא יכול לסלק את זכותם של אחרים (לזכות בחפץ), ולכן, אף על פי שאם ניתן לאחרים לזכות בחפץ הראשון יפסיד את טרחתו והפוכו (טרחתו), לא נוכל לאסרו בשביל זה להפסיד את זכותם לזכות בחפץ. ולכן, תלוי איזה הפסד הוא יותר גדול. בדבר המצוי, הפסד המהפך גדול יותר מהפסד זכות האחרים, כי הם יכולים לקנות אותו במקום אחר. בחפץ של בהפקר או במתנה שלא מצוי, הפסד האחרים גדול (יותר ממהפסד שלו). אבל אפשר להציע גם סברא אחרת (להבדל בין חפץ הנקנה לבין הפקר/מתנה). במכר, המוכר מוכן למכור לכל הרוצה לקנות, ובגלל זה חסר רק מי שיבוא ויבצע את ה"הפוך" והטרחה (לזהות את המוצר ולוודא שהוא מתאים לו) – והלא זה מה שעשה ה"מהפך", ולכן אסור לאחזרים לקנות אותו לפניו, כי לגבי האיסור שבגיננו המבצע נקרא רשע, מספיק "ההפוך" לבד להיחשב כקונה (ולא צריך קניין פורמלי), כיון שלמוכר זה לא משנה (למי הוא מוכר), והוא כאילו כבר הקנה לו את החפץ. אבל בהפקר ומתנה, שאינם תלויים רק באיש ה"הופך" בלבד – כי במתנה, הנותן לא מוכן להעניק את המתנה לכל אדם, אלא רק למי שהוא ירצה, וגם כן, עד שהנותן לא מקנה לו את המתנה בקניין פורמלי, לא ברור שייתן אותו, אפילו אם הוא הבטיח (לתת את המתנה), (שאם הוא יתחרט הוא לא ייחשב כ-"מחוסר אמנה", כמו שכתוב בבבא מציעא דף מ"ט. ובמקרה של הפקר גם כן, הכול תלוי רק בקניינו (בקניין הפורמלי של המוצא) לבד, שאין מי שיקנה לו, לכן לא שייך לומר שבגלל שהראשון "היפך" הוא כבר נחשב כמו קונה אפילו לגבי האיסור (של עני מהפך בחררה) עד שיבצע קניין ממש (קניין פורמלי). נראה לי ששני תיאוריות אלו הם הבסיס של המחלוקת בין הרד"ך לרמב"ן. הרד"ך - שהרמ"א פוסק כמותו, שאפילו במכר, אם מדובר על מחיר מוזל, שלא מצוי במקום אחר, אין איסור של מהפך בחררה - והרמב"ן - שהש"ך מצטט בסעיף קטן ג (בשולחן ערוך חושן משפט), סובר שבמקרה של מכירה, אפילו אם המחיר הוא זול במיוחד, שלא יכול לקנות (במחיר זה) במקום אחר, עדיין יש אסור (של עני מהפך בחררה). ההסבר למחלוקת הוא, שהרד"ך סובר כמו התיאוריה הראשונה, ולכן, כיון אי אפשר לקנות חפץ זה במקום אחר (בגלל המחיר המוזל), יש לתת יותר משקל לפסד של האחרים מן המשקל שנותנים להפסד של המהפך (הפסד הטרחה). הרמב"ן סובר כמו התיאוריה השנייה, ולכן, במקרה של מכירה, כיון שהמוכר מוכן למכור את החפץ לכל לקוח במחיר זה, הדבר היחיד שחסר (למוכר) הוא ההיפוך והטרחה של הלקוח (שיבוא לקוח ויוודא שהחפץ מתאים לו), ואחרי שהוא (הלקוח) כבר ביצע את זה (היפוך וטרחה) הוא נחשב כאילו הוא כבר קנה אותו, לגבי האיסור (של עני מהפך בחררה). בגלל זה, לפי הרמב"ן הדין של עני מהפך בחררה בטל רק במתנה או בהפקר (ולא במכירה).

194 שאלות ותשובות

195 מאת ר' יחיאל יעקב ווינברג (1884-1966), בעל תואר דוקטור ללימודי תנ"ך מאוניברסיטת גיסין וראש בית המדרש לרבנים בברלין (מיסודו של ר' עזריאל

הילדסהיימר ור' דוד צבי הופמן). אחרי השואה היגר לשווייץ

196 שוחט ובודק

197 שליח צבור (=חזן)

198 אחינו בית ישראל

199 רוסיה ופולין

200 קהילה קדושה ווילקובישקי (עיר בליטא)

201 הגאון אב בית דין של שם (ווילקובישקי)

202 את עצמו

203 (שולחן ערוך) יורה דעה סימן רמ"ח סעיף כ"ב

204 שאלות ותשובות

205 ספר השו"ת של ר' משה פיינשטיין (1895-1986), מגדולי ארה"ב בחצי השני של המאה ה-20. נולד ברוסיה והיגר לארה"ב ב-1937. ראש ישיבת תפארת ירושלים

בני יורק ונשיא מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל באמריקה. חיבר "דברות משה" על הש"ס ושו"ת "אגרות משה"

206 בתשובה לשאלתך במקרה שאתה קיימת משא ומתן בקשר למשרה ללמד כמה תלמידים בקיץ, וקרה אי-הבנה - אתה חשבת שהאחראי צריך לחזור אליך עם תשובה (אם הוא רוצה אותך למשרה או לא) והוא (האחראי) חשב שאתה צריך להחזיר לו תשובה (אם אתה רוצה לקבל את המשרה) ולכן (בגלל אי-ההבנה) הוא (האחראי) הלך ושכר את חברך למשרה. אתה טוען שחברך אסור לקחת את המשרה מצד הדין של "מהפך בחררה"; חברך טוען שהוא לא ידע שאתה רצית את המשרה, למרות שהוא ידע על המשא ומתן שלך, בכל זאת, כשהאחראי פנה אליו, הוא הסיק שאתה סילקת את מועמדותך. שניכם רוצים לדעת את דעתי בנושא.

207 הנה בשולחן ערוך חושן משפט סימן רל"ז [מקור 28] לא הוזכר הבדל בין ידע השני שהראשון החזיר אחר הדבר לקנותה או להשכיר עצמו או לא. הדין נאמר שם סתם. מזה משמע שהוא תקיף גם במקרה שהשני לא ידע (שהראשון "מהפך") - גם אז יש לו חיוב להחזיר את החפץ או את המשרה לראשון אם הוא לא רוצה להיקרא "רשע". וכן כתוב מפורש במסכת קדושין בדף נ"ט, שר' אבא לא ידע שר' גידל היה מהפך בקרקע היא, ובכל זאת ר' יצחק ציווה לו: "עכשיו תן לו אותה". מזה רואים שאפילו כשהשני לא ידע, אם הוא לא היה מותר לרב גידל הוא היה נקרא "רשע".

208 ואף על פי שאפשר לשאול: אם היה אסור על פי דין לר' אבא להחזיק את הקרקע, למה הוא סירב למוכרו לר' גידל, וגרם על ידי זה שר' גידל גם לא השתמש בקרקע (וא"כ לא תוקן המצב בכלל), והלא האיסור (של עני המהפך בחררה) קיימת כדי שהשדה יגיע חזרה לר' גידל, והיות שר' גידל לא רצה לקבל אותה במתנה ולא השתמש בה, היה לו לר' אבא בשביל זה לקחת הכסף עבורה (למוכרה לו) אף על פי שלא לא סימן טוב? אם כן, משמע קצת שמצד הדין, כיון שלא ידע (ר' אבא, שר' גידל כבר החזיר אחריו) הוא לא היה מחויב להחזירה לו אלא מצד מידת חסידות ולכן הוא לא היה חייב לוותר על דבר שאינו סימן טוב, כדי לקיים מידת חסידות, כי וויתור כזה נחשב כמו הפסד ממון. והסיבה שהוא (ר' אבא) לא השתמש בקרקע היא שאע"פ שהוא לא מחויב להפסיד כסף במקרה הזאת, הוא פחד שאנשים יחשבו שהוא עשה את הכול בכוונה, ושהוא ידע שר' ר' גידל כבר התחיל (לחזור אליו) לפניו. אבל כל זה נראה לא נכון, שאם כל התביעה מר' גידל היה מטעם "מידת חסידות", ר' יצחק נפחא לא היה תובע מר' אבא להחזיר את הקרקע לר' גידל. מהלשון שם משמע שמצד הדין הוא (ר' אבא) יעבור על איסור, אף על פי שהוא לא ידע, אם הוא ישאיר את הקרקע (שכבר הפך בה ר' גידל) ברשותו.

209 על כל פנים, ממה שאמר ר' יצחק נפחא שיוותר לו, זהו מצד הדין - שלא יהיה רשע, ורואים שהוא נקרא רשע גם כשלא ידע, אם הוא לא מוותר. ואף על פי שבמקרה שבגמרא ר' גידל סירב לקבל את הקרקע (במתנה), מכל מקום נסתלק האיסור מר' אבא, כיון שר' גידל היה יכול לקבלה, ורק בשביל מדת חסידות (ע"פ "שונא מתנות יחיה") לא רצה לקבלה, ובשביל זה אי אפשר למנוע את סילוקו של האיסור מר' אבא. ולכן הפוסקים כתבו את האסור של עני מהפך בחררה בצורה סתמית, ולא חלקו בין יודע ללא יודע (על קיימו של הראשון), משום שגם כשהוא לא יודע, האיסור תקיף. לכן (במקרה של השו"ת) טענה זו (שהוא לא ידע) איננה טענה רלוונטית. ועיין בפתחי תשובה סעיף קטן ב' [מקור 30] שמביא תשובת "חמדת שלמה" שבמקרה של שוגג אין עליו שום דין כלל (הדין של עני המהפך בחררה לא תקיף), ומה שאמר ר' יצחק נפחא לר' אבא "עכשיו תחזיר לו את הקרקע" הוא רק על פי מידת חסידות (ולא מצד הדין הטהור). פסק זה תמוה ולא נכון כלל, ועל אחת כמה וכמה שאני לא מסכים עם מה שכתב שם שגם אם הוא מחזיר (את הכסף), הוא לא מתכפר אם הוא לא החזיר מדין חזרה בתשובה. איך שייך תשובה על מי שלא ידע? וצריך עיון בכוונתו (של "חמדת שלמה"). וגם מסתבר שיש להחשיב זה (המקרה שלנו) כאילו הוא באמת ידע, בגלל שכיון שהוא ידע שחברו כבר התחיל משא ומתן, היה לו לשאול אותו יש או לא באמת הוא לא רוצה את המשרה ולא לסמוך על השערות ועל אמירות של אחרים, ובגלל שהוא לא שאל, הוא כאילו שידע, ולכן ודאי יש בזה משום מהפך בחררה אפילו לבעל "חמדת שלמה".

210 אבל עדיין יש לדון האם המקרה הזה נחשב "לא אפשר להשתכר אצל אחרים" - אולי המקרה שלנו נחשב כמו חפץ של הפקר ומתנה, שלגביהם יש מחלוקת הראשונים, והרמ"א כתב שם (בהגה"ה לשלחן ערוך, [מקור 28]) שהסברא הראשונה נראה עיקר - (דעה זו סוברת) שבמקרים כאלו (הפקר/מתנה) אין דין "מהפך בחררה" כיון שאינו יכול למצוא (דבר דומה) במקום אחר. אבל סטאטוס של הפקר/מתנה קיימת (במשרה) רק הוא לא יוכל למצוא שום עבודה אחרת בעיר הזאת, אז אפשר להגיד שאם אי אפשר למצוא בעיר הזאת שום משרה של מורה לתלמידים (אחרים), אז המשרה נחשבת כהפקר וכמתנה (והדין של "עני המהפך בחררה" לא תקיף), אבל אם הוא יכול לבצע עבודה אחרת, אז יש בדין של "עני המהפך בחררה" תקיף גם כאן. אני לא יודע את העובדות לגבי זה, ובגלל שאתה וחברך שניכם יראי ה', תבררו בין עצמכם עד כמה זה רלוונטית ועד כמה לקחת אותו בחשבון.

211 עוד דבר שצריך לקחת בחשבון הוא מה שכתב הרמ"א [מקור 28] שאם הם לא קבעו עדיין את המחיר הסופי, שהמוכר רוצה בכך והקונה רוצה יותר בזול, מותר לאתר לקנותו, אבל כבר כתב הפרישה (והובא בפתחי תשובה סעיף קטן ג') שדין זה רק כשהלקוח עזב את המוכר ואמר "לא אתן יותר מזה", שנתבטל המקח, אבל אם שניהם עדיין מתעסקים בפיסוק (במשא ומתן על המחיר) זה (רוצה) להוסיף וזה (רוצה) לגרוע (להוריד) ואילו לא בא השלישי היו מגיעים להסכמה, בזה יש בזה דין "השגת גבול" ו-"מהפך בחררה". (עיין שם לפרטים) - ונראה פשוט שמצב זה היה קיים במקרה שלנו, שאילו לא בא השני הם היו מגיעים להסכמה (על התנאים) עם הראשון, ואם כן הדין של "מהפך בחררה" תקיף כאן.